Cihannüma
Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi
Sayı XI/1 – Temmuz 2025, 45-85
Doi: 10.30517/cihannuma.1688023
Araştırma Makalesi

HELLEN MİTOLOJİSİ VE RİTÜELLERİNDE DOMUZ

Nuriye Külahlı*
Hüseyin Üreten**

Öz

Kadim toplumlarda, hayvanlar gerek günlük hayatta gerekse panteonlarda oldukça önemli kabul edilmişlerdir. Hellen mitolojisinde hayvanlar, tanrısal niteliklerin taşınmasında ve ritüel pratiklerin yerine getirilmesinde merkezi bir rol oynar. Özellikle domuz, doğurganlık, bereket ve ölümle ilişkilendirilen güçlü bir semboldür. Mitolojik anlatılarda yabani domuzlar, tanrısal semboller olarak yer almakta ve arınma ritüellerinde önemli bir rol oynamaktadır. Eleusis Gizemleri gibi arınma ve yenilenme törenlerinde domuzların kurban edilmesi, onların hem arınma hem de yeniden doğuşun bir simgesi olarak dini ve toplumsal işlevine ışık tutar. Ayrıca domuz, yaşam ve ölüm arasındaki geçişi simgeleyerek döngüsel varoluş anlayışındaki önemini pekiştirir. Demeter, Persephone ve Aphrodite gibi tanrıçalarla olan bağlantısı, domuzun doğa döngüleri içindeki rolünü ve toplumsal ritüellerin gereksinimlerini yansıtarak halkın dini inanışlarını şekillendirir. Bu çalışma, arkeolojik bulgular, antik metinler ve akademik yorumları analiz ederek Hellen mitolojisinde domuzun sembolik anlamını ve ritüellerdeki işlevini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, bu hayvanın antik dünyanın dini ve toplumsal yapısı içindeki işlevi daha kapsamlı bir şekilde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hellen Mitolojisi, (Yaban) Domuzu, Arınma Ritüelleri, Eleusis Gizemleri, Domuz Kurbanı.

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Konya/Türkiye, nuriye.kulahli@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2287-8650.

** Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın/Türkiye, hureten@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5633-7102.

Makale Geliş Tarihi / Received Date: 30.04.2025 Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 10.07.2025

Pig in Hellenic Mythology and Rituals

Abstract

In ancient societies, animals were considered very important both in daily life and in pantheons. In Hellenic mythology, animals play a central role in conveying divine attributes and in the performance of ritual practices. The pig, in particular, is a highly symbolic creature associated with fertility, abundance, and death. In mythological accounts, boars appear as symbols of deities and play a crucial role in purification rituals. The sacrifice of pigs in purification and renewal ceremonies, such as the Eleusinian Mysteries, highlights their religious and societal significance as symbols of both cleansing and regeneration. Furthermore, pigs symbolize the transition between life and death, reinforcing their importance in the cyclical understanding of existence. Their connections with deities such as Demeter, Persephone, and Aphrodite reflect their role in nature's cycles and in fulfilling communal ritual needs, shaping the religious beliefs of the people. This study aims to examine the symbolic meaning of the pig in Hellenic mythology and its function in rituals by analyzing ancient texts, archaeological findings and academic interpretations. In this context, the function of this animal in the religious and social structure of the ancient world will be revealed more comprehensively.

Keywords: Greek Mythology, (Wild) Boar, Purification Rituals, Eleusinian Mysteries, Pig Sacrifice

Giriş

İnsanlık, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren hayvanlarla iç içe bir yaşam sürmüştür. Kimi zaman dost, kimi zaman tehdit olarak algılanan bu varlıklar, farklı dönemlerde kutsal kabul edilmiş ve sembolik anlamlar yüklenerek kültleşmiştir. Paleolitik Çağ'ın mağara resimlerinde rastlanan hayvan tasvirleri, sadece sanatın değil, aynı zamanda inanç ve ritüellerin de bir parçası haline gelmiştir. Zamanla bu betimlemeler, kültürel mirasın ayrılmaz bir unsuru hâlini almış ve antik çağdan modern sanata kadar uzanan geniş bir yelpazede varlığını sürdürmüştür. Bu süreklilik, hayvanların insan düşüncesindeki yerini ve günümüzde dahi güncelliğini koruyan derin anlamlarını gözler önüne sermektedir[1]. Hellen mitolojisinde hayvanlar, doğa güçlerinin temsili, tanrı(ça)ların sembolü ve insanlarla tanrı(ça)lar arasındaki ilişkinin bir yansıması olarak önemli bir rol üstlenir. Bazı hayvanlar

[1] Graves, R. *Yunan Mitleri*, (çev. U. Akpur). İstanbul, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 34 vd.; Maurizio, Lisa, *Classical Mythology In Context*. Oxford University Press, Oxford, 2016, s. 50.

doğrudan tanrı(ça)larla özdeşleşmiş, onların kimliklerini ve niteliklerini yansıtan semboller hâline gelmiştir[2]. Örneğin, Artemis'in kutsal hayvanı dişi ayı iken Athena bilgelikle ilişkilendirilirken baykuşu ile sembolize edilmiştir[3]. Zeus'un kudretini ve gökyüzündeki hâkimiyetini ise kartalı temsil etmiş; Poseidon'un kutsal hayvanı ise atlar olarak kabul görmüştür. Bunun yanı sıra, hayvanlar mitlerde insanın doğayla olan bağını, ona duyduğu saygıyı da gözler önüne serer. Öte yandan, bazı mitolojik anlatılarda hayvanlar yalnızca kutsal varlıklar olarak değil, kahramanların karşılaştığı engeller ve sınavlar olarak da karşımıza çıkar[4].

Kadim toplumların mitolojilerinde[5] önemli kabul edilen domuz, Hellen mitolojisinde ve ritüellerinde de yeri oldukça ilginç ve çok yönlü bir hayvandır. Domuz (*ὑς -σῦς-χοῖρος)*[6] doğurganlık, bereket ve ölüm gibi evrensel temalarla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Domuzun tanrı(ça)larla olan bu ilişkisi antik çağ yazarları tarafından açıkça ifade edilmiştir. Özellikle Homeros, "*Ἰλιάς" (Iliás [Iliada]) ve "Ὀδύσσεια" (Odyssea [Odysseia])* adlı eserlerinde[7] domuz sembolizmini, Hellen tanrı(ça)larının özelliklerini yansıtarak, ritüel anlamını derinleştirmiştir[8]. Hesiodos, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* (*Erga kai Hemerai* [*İşler ve Günler*])[9] adlı eserinde domuzun vahşi hayvan yetiştirilmesi üzerinde durmuştur. Pausanias, "*Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος" (Periegesis tes Hellados [Yunanistan'ın Tasviri/Tanımı])* adlı eserinde, domuzun, kurban

2 Burney, C. F. *Spirits of the Corn and of the Wild*, The Book of Judges, London, 1918, s. ii, 22 dn.

3 Graves, *a.g.e.,* s. 48-58; Grimal, P. *Mitoloji Sözlüğü: Hellen ve Roma*, (çev. S. Tamgüç). Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.99.

4 Graves, *a.g.e.,* s. 48; Grimal, *a.g.e.* s. 53, 75, 143; Işık Z. ve Kösece, A. "Yunan Mitolojisinde Tasvir Edilen Hayvanların Sembol Bağlamında Değerlendirilmesi", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10(6), 2024, s. 832-840.

5 Sümer yazılı metinlerinde, av hayvanı bkz. Kramer, S. N. (1998). *Tarih Sümer'de Başlar* (çev. Muazzez İlmiye Çığ). Ankara, s.110; Beydiz, M. G. *Mitolojden Sanata Hayvan İmgesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 136. Hitit Krallığı Dönemi'nde Alacahöyük'te bulunan bazı kabartmalarda veya vazolarda domuza ait av sahneleri bulunmaktadır. Bu hayvanların kemikleri de önemli Hitit merkezlerinde bulunmuştur. Bkz. Koç, İ. *Hititler*, Ankara, Odtü Yayıncılık, 2006, s. 30; Beydiz, *a.g.e.* s. 138. Ayrıca, Hititlerde ilahi güçleri temsil eden hayvanlar arasında yaban domuzu da bulunmaktadır. Bkz. Ünal, Ahmet. *Hitit Devrinde Anadolu II*, İstanbul, 2003, s. 74; Beydiz, *a.g.e.* s. 139.

6 Pakkanen, P. Beyond Skin-deep: Considering the pig in ancient Greece through the particularities of its skin, *Kernos* 342, 2021, s. 2; Pitz, Z. Designating Sacrificial Animals In *Greek Ritual Norms, aus: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 225,* 2023, s. 54.

7 Homeros, *Illiada*, IX. 466-471; XI: 97; XIII. 470-475; *Odysseia*, XIV. 6; XVI. 11; XXIV. 4.

8 Burkert, W. *Greek Religion*. Harvard University Press, 1985, s. 245.

9 Hesiodos, *İşler ve Günler*, 765.

ve arınma ritüellerinde yer aldığından bahseder[10]. Aristophanes, *"Εἰρήνη (Eirḗnē – Pax* [*Barış*]*); "Πλοῦτος" (Ploutos [Zenginlik]) ve "Σφῆκες" (Sphēkes [Eşekarıları])*[11] adlı eserlerinde domuzun kurban hayvanı olduğunu ifade etmiştir. Apollodoros, "*Βιβλιοθήκη" (Bibliothēkē [Kütüphane])* adlı eserinde[12] ise yaban domuzu tarafından öldürülme temasına ağırlık vermiştir. Ovidius, "*Μεταμορφώσεις" (Metamorphōseis [Dönüşümler]),*[13] adlı eserinde yaban domuzu avı üzerinde durmuştur. Yaban domuzu (*κάπρος* [*kápros*]) tanrı(ça)larla, mitolojik figürler veya kahramanlarla yakından ilişkilidir[14]. Mitolojideki domuzun kullanım şekli onun sembolik anlamına işaret etmektedir. Hellen ritüellerinde domuz, arınma ve kurban ritüellerinde, saflaştırıcı ve döngüsel yaşam anlayışındaki önemi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu önem modern yazarlar tarafından sıkça eserlerine konu olmuştur. Mevsimsel ve tarımsal festivallerde doğurganlık ve bereketle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca domuzun, Yeraltı Dünyası ve Ölüm ile ilişkilendirildiği de görülmektedir[15].

Bu kapsamda, cevap aranan sorular şunlardır: Mitolojide domuzun özellikleri nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? Yani, domuz, arınma ve doğurganlık arasında nasıl bir ilişki kurulmuştur? Domuzun ölüm ile ilişkilendirilmesinde nasıl bir dönüşüm yaşanmıştır? Bu çalışmada, Hellen mitolojisinde domuzun sembolik anlamını ve ritüellerdeki işlevini analiz ederken metinsel analiz, arkeolojik bulgular ve dinler tarihi perspektiflerinden yararlanacaktır. Domuzun mitolojik anlatılardaki yeri yukarda bahsi geçen antik kaynaklar incelenerek ortaya konacaktır. Ayrıca, *Eleusis Gizemleri* ve diğer arınma ritüelleri bağlamında domuz kurbanlarına dair arkeolojik bulgular değerlendirilecektir. Bu süreçte, ağırlıklı olarak James George Frazer, Walter Burkert, Elinor Bevan, Robert Graves, Jan N. Bremmer, Gunnel Ekroth, Lisa Maurizio ve Nancy A. Evans gibi araştırmacıların çalışmaları, domuzun dini pratiklerdeki rolünü anlamaya yardımcı olacak teorik bir çerçeve sunacaktır[16]. Bu

[10] Pausanias, *Periegesis tes Hellados. Description of Greece, With an Eng. Trans. by W. H. S. Jones, The Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1918,* II.11; V. 16.

[11] Aristophanes, *Peace. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr.* New York. Random House. 1938, s. 385; *Wealth. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill,* Jr. New York. Random House. 1938, s. *802; Wasps. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr.* New York. Random House. 1938, s. *826*.

[12] Apollodoros, *The Library, with an English Translation by Sir James George Frazer, F.B.A., F.R.S. in 2 Volumes.* Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1921, 3.14.

[13] Ovidius, *Metamorphoses, with an English Translation by A. S. Kline,* 2000, VIII.260-328; 547-610; X. 708-739.

[14] Bevan, E. *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and of Other Olympian Deities*, PhD, University of Edinburgh, 1985, s.73; Graves, *a.g.e.,* s. 407.

[15] Burkert, *a.g.e.,* s. 286; Graves, *a.g.e.,* s. 952.

[16] Frazer, J. G. 1907. *Adonis, Attis, Osiris: Studies in the History of Oriental Religion*, 1907, s. 6-8; Burkert, *a.g.e.,* s. 13, 55, 81, 103, 242-243; Bevan, *a.g.e.*, s. 67-82; Graves, *a.g.e.,* s. 114 vd; Bremmer, J. N. Greek Normative Animal Sacrifice. In D. Ogden (Ed.), *A Companion*

metodoloji, antropolojik, arkeolojik ve metinsel analizleri birleştirerek Hellen mitolojisinde domuzun anlamını kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, belirli antik metinler, arkeolojik buluntular ve modern akademik çalışmalar temel alınarak, domuzun tanrı(ça)larla ilişkisi, ritüel kullanımları ve sembolik anlamı açıklanacaktır. Bu yöntemle çalışma, domuzun doğurganlık, bereket, ölüm ve arınma ritüelleriyle olan bağlantısını mitolojik ve ritüel bağlamda detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

1. Mitolojik Anlatılarda Domuz

Bu bölümde, yaban domuzunun evcil domuzunve domuz yavrularının[17] Hellen mitolojisindeki anlatılarda nasıl yer aldığı ve domuz sembolleri incelenecektir.

1.1. Domuzun Yıkım ve Savaş Sembolizmi: Yaban Domuzu Avı

Antik metinlerde domuz, sadece bereketin değil, aynı zamanda şiddetin, savaşın, yıkımın ve doğaya ait metafizik kuvvetlerin de temsilcisi olarak yer alır. Bu temsilde yaban domuzunun karşısında Meleagros, Theseus ve Herakles gibi hep onunla çatışan erkek figürler kahraman olarak yer almıştır[18]. Domuzun savaş sembolizmi, özellikle Ares ile ilişkili olarak, onun saldırgan, kontrolsüz ve yıkıcı doğasını yansıtır. Yaban domuzu, kontrolsüz ve vahşi doğası nedeniyle saldırgan ve savaşçı bir erkek ruhunu temsil eder[19]. En ilkel silahlarla yapılan yaban domuzu avı, büyük cesaret ve dayanıklılık gerektiren bir iştir ve mitolojide yaban domuzu avı sıklıkla kendini gösterir[20]. Bu bağlamda, yaban domuzu avı, özellikle kahramanlık ve tragedya anlatıları içinde önemli bir yere sahiptir. Kalidon ismiyle antik kaynaklara konu olmuş bu domuzun avı oldukça önemli sayılmış ve Hellen

to Greek Religion, 2007, s. 132-144; Evans, N. A "Sanctuaries, Sacrifices, and the Eleusinian Mysteries", *Numen*, Vol. 49, No. 3, 2002, s. 227-254; Sina, A. "Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 44*,1, 2004, s. 41-51; Ekroth, G. *Animal Sacrifice in Anriquity*, *The Oxford Handbook of Ancient Animals* (Oxford Handbooks in Classics and Ancient History), (Ed. G.L. Campbell), Oxford 2014, s. 330 vd.; Maurizio, *a.g.e*., s. 158 vd.

17 Yaban domuzu için *κάπρος, σύαγρος, ὗςἄγριος, κάπρος ya da σῦς κάπρος*; evcil domuz için *χοῖρος, δέλφαξ*; domuz yavruları içi *χοιρίον* ve *δελφάκιον* kullanılmaktadır. Domuz terminolojisi adına bkz. Pakkanen, *a.g.m.* s. 2-3.

18 Bevan, *a.g.e*., s. 73.

19 Burkert, W. *Homo Necans, The anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth*. University of California Press, 1983, s. 75, dn.7; Graves, *a.g.e.,* s. 353, 407.

20 Luce, S. B. "Studies of the Exploits of Heracles on Vases", *American Journal of Archaeology, Vol. 28*, No. 3, 1924, s. 298.

sanatının en önemli ikonografik şemalarından biri olmayı başarmıştır[21]. Kalidon domuz tasvirine[22] sahip buluntular içinde muhtemelen en güzeli Arkaik Dönem'e tarihlenen bronzdan yapılmış küçük heykelidir (Şekil 1)[23]. Böylesine güçlü olarak tanıtılan bir hayvanın avı da elbette ki önemli olmalıdır. Nitekim Hellen erkekleri çocukluktan bu yana kahraman ya da savaşçı olmak adına eğitilirken bu hayvanın avına katılmak zorunda kalmıştır. Hellen mitolojisi buna zengin örnekler sunar. Örneğin, Akhilleus, altı yaşındayken ilk yaban domuzunu avlamayı başarmıştır[24]. Yaban domuzu avını anlatan en güzel eser, Ksenophon'un özellikle aristokrat gençlerin karakter eğitimi, beden terbiyesi ve erdem kazanımı için avcılığı nasıl bir araç olarak kullanabileceğini anlatan "*Κυνηγετικός*" (*Kynēgetikos* [*Avcılık Sanatı*])'dır. Doğa ve hayvan algısını anlamak açısından da oldukça kıymetli olan eserde yazar, yaban domuzunu avlamak için farklı cinsten tazıları, yaban domuzu ağları, cirit, mızrak ve dikenli atların temin edilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir[25]. Yazar, eserin devamında bu avın ne kadar zorlu olduğunu ve avcının bilmesi gereken taktikleri açıkça anlatmıştır[26]. Homeros, "*Odysseia"* adlı eserinde kahraman Odysseus'un bir yaban domuzu avı sorasında domuzun saldırısına uğradığını şu sözlerle anlatır: *"…efendisini yıkamaya başlar başlamaz, yara izinin, Parnassus Dağı'nda avlanırken bir yaban domuzunun ona bıraktığı iz olduğunu hemen anladı…"*[27]. Yaban domuzu avının detaylı olarak anlatıldığı eserin bu bölümde domuzun zeki bir hayvan olması ile başlayan betimleme, ateş fışkırtan dikkatli ve öfkeli bakışlara sahip ve çok çevik olduğu için düşmanı yorması gerçeği ile devam eder. Nitekim domuz, Odysseus'a saldırıp dizinde (kalçasında ya da bacağında) derin bir yara açmıştır. Ancak kahraman Odysseus yaban domuzunu öldürmeyi başarmıştır[28]. Hellen kraliyet ailesine mensup birinin yaban domuzunun diş darbeleriyle hayatını kaybetmesi o tarihlerde oldukça yaygın bir fenomen olsa da Odysseus'un aldığı

21 Kortanoğlu, R. E. "Yas", *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları* (Ed. Murat Arslan ve Ferit Baz), 2018, s. 529.

22 Bu domuz evcil domuzdan oldukça farklıdır ve bu fark mitolojik hikâyelerde açıkça görülmektedir. Evcil domuz ritüel hayvanı olarak kullanılmıştır Bkz. Bevan, *a.g.e.*, s. 73-79.

23 Buluntu Harvard Sanat Müzesi'nde 3200 no'lu odada 2012.211 numara ile sergilenmektedir. Fotoğrafçı: André Longchamp https://hvrd.art/o/342292.

24 Graves, *a.g.e.,* s. 844.

25 Ksenophon, *Avcılık Sanatı* (çev. Okan Demir), Pinhan Yayıncılık İstanbul 2021, X. 1: *"Για το κυνήγι του αγριογούρουνου εφοδιαστείτε με ινδικά, κρητικά, λοκρικά και λακωνικά1 κυνηγόσκυλα, δίχτυα κάπρου, ακόντια, δόρατα και καλτρόπιδα."*

26 Ksenophon, *a.g.e.,* X. 7-10.

27 Homeros, *Odyseia, XIX. 7.*

28 Homeros, *a.g.e., XIX. 7.* Ayrıca bkz., Burkert, W. *Homo Necans, The anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth.* University of California Press, 1983, s. 120; Grimal, *a.g.e.* s. 538; Graves, *a.g.e.,* s. 851, 955.

domuz yarası, maruz kaldığı ölüm yazgısından kaçtığının bir işareti olarak da değerlendirilmektedir[29]. Apollodoros, *"Βιβλιοθήκη" (Bibliothēkē [Kütüphane])* adlı eserinde ve Hyginus, *Fabulae* (*Mitolojik Hikâyeler)* adlı eserinde Meleagros'un yenilmez ve yiğit bir adam olduğunu, babası Oeneus'un tanrı(ça)lara şükran esnasında Artemis'i unutması üzerine tanrıçanın öfkesinin karşılığında olağanüstü büyüklükte bir yaban domuzu ile sınava tabi tutulduğunu anlatmaktadır. Bu domuz o kadar güçlüdür ki avına katılan Meleagros ile birlikte çok kişi olduğu da ifade edilmiştir [30]. Domuzun öldürülmesi hiç de kolay olmamıştır ve birçok kişi çabalamış ve nihayet onu öldürmek kahraman olarak tanıtılan Meleagros'a nasip olmuştur[31]. Ovidius, *"Dönüşümler"* adlı eserinde bu domuz avını çok daha detaylıca anlatmış ve bu eser olayın sonucundan öte domuzun özelliklerini ön plana çıkarması bakımından konumuz gereği çok daha önemlidir. Nitekim yazara göre Kalidon domuzu, öfkeli ve intikamcı[32], büyük ve güçlü[33], şimşek gibi öldürücü[34] *ve* zekidir[35]. Meleagros'un bu özelliklere sahip bir hayvanı öldürmesi çok doğaldır ki sevinçle karşılanmış ve annesi tarafından tapınaklara sunu olarak bırakılmıştır[36]. "*Yunanistan'ın Tasviri/Tanımı"* adlı eserinde, Kalidon domuz avından[37] sıklıkla bahseden Pausanias, yaban domuzu avına katılanları tek tek tanıtmıştır[38]. Yazar, Meleagros'un domuzu öldürmek için kullandığı mızrağı da Apollon tapınağına adadığını ileri sürmektedir[39]. Domuzu öldürenin kahraman olarak anılmasına bir diğer örnek de Lykurgos'un oğlu Ankaeus'dur. Pausanias, O'nun yaralı olmasına rağmen, Artemis kültüne gönül veren Atalante'nin[40] ateş ettiği Kalidon domuzuna

29 Graves, *a.g.e.,* s. 851, 955.

30 Apollodoros, *a.g.e.,* I. 8. 2; Hyginus*, Fabulae, Mauricius Schmidt (Ed.), Harvard University Library, 1872,* 172-174; Graves, *a.g.e.,* s. 351-352; Cömert, B. *Mitoloji ve İkonografi*, 3. Baskı, Ankara, 2010, s. 96-97; Beydiz, *a.g.e.* s. 222-223 Kortanoğlu, a.g.m., s. 529.

31 Apollodoros, *a.g.e.,* I. 8. 2; Graves, *a.g.e.,* s. 352-354: Cömert, *a.g.e.,* s. 96-97. Beydiz, *a.g.e.* s. 222-223.

32 Ovidius, *a.g.e.*, VIII. 272: *"…sus erat, infestae famulus vindexque Dianae."*

33 Ovidius, *a.g.e.,* VIII. 281-282: *"…misit aprum, quanto maiores herbida tauros non habet Epiros, sed habent Sicula arva minores."*

34 Ovidius, *a.g.e.,* VIII. 337-340: *"Hinc aper excitus medios violentus in hostes fertur, ut excussis elisi nubibus ignes. Sternitur incursu nemus et propulsa fragorem silva dat."*

35 Ovidius, *a.g.e.,* VIII. 399-402: *"…Occupat audentem, quaque est via proxima leto, summa ferus geminos direxit ad inguina dentes. Concidit Ancaeus glomerataque sanguine multo viscera lapsa fluunt: madefacta est terra cruore."*

36 Ovidius, *a.g.e.,* VIII. 445-450.

37 Pausanias, *a.g.e.*, I. 27.6; III, 18.15; V. 10.9; VIII. 4.10; VIII. 24.5.

38 Pausanias, *a.g.e.,* VIII. 45-5-6. Ayrıca bkz. Kortanoğlu*, a.g.m.*, s. 530.

39 Pausanias *a.g.e.,* II. 7.9. "*λέγουσι δὲ καὶ τάδε, ὡς Μελέαγρος ἐς τοῦτον τὸν ναὸν ἀνέθηκε τὴν λόγχην ᾗ τὸν ὗν κατειργάσατο."*

40 Kendisini tanrıça Artemis'e adayan bir avcı, bir kadın kahramandır. Kalidon yaban domuzu avının ve Argonautlar seferinin tek kadın kahramanı olarak ünlenmiştir. Bkz. Kortanoğlu, *a.g.m.*, s. 529.

karşı durduğunu, canavara ilk vuranın O olması vesilesiyle cesaret ödülü olarak, domuzun başını ve derisini aldığını vurgulamaktadır[41]. Domuzun yıkıcı gücünün vurgulandığı bu eserde, domuzun tarımı yok etmek için de kullanıldığı ifade edilmektedir. Nitekim Attis'e öfkelenen Zeus, Attis'in de yaşadığı Lydia bölgesinin tarımını yok etmek için bölgeye yaban domuz göndermiş ve Attis de dâhil olmak üzere bazı Lydialılar bu domuz tarafından öldürülmüştür[42]. Aynı şekilde Herodotos, "*Ἱστορίαι" (Historiai [Tarih])* adlı eserinde dağdan inip Mysialıların tarlalarını harap edecek olan büyük bir yaban domuzu canavarının olduğu ve halkın kraldan yardım istediklerini aktarmaktadır: "*Ey Kral, ülkede tarlalarımızı harap eden büyük bir yaban domuzu canavarı belirdi; tüm çabalarımıza rağmen onu öldüremedik, bu yüzden şimdi senden oğlunu, seçilmiş gençleri ve köpekleri bizimle göndermeni istiyoruz, böylece onu ülkeden kovabiliriz."*[43]. Yaban domuzunun bir yıkıcı güç olduğuna inanmayanların sonu felaket olmuştur. Bunu kanıtlayan belki de en güzel bilgi yine Pausanias'dan gelmiştir. Yazar, bahsi geçen eserinde, Libethra kentinin bir yaban domuzu tarafından yok edileceğinin duyulmasına rağmen vatandaşların hiçbir canavarın şehirlerini ele geçirecek kadar büyük veya güçlü olmadığını düşünerek kehanete pek önem vermediklerini bildirmiştir. Ancak bir yaban domuzu güçlü olmaktan çok cesurdur ve nihayetinde yaban domuzu anlamına gelen Sys nehri taşarak kentin duvarlarını yıkmış, insanlar ve hayvanlar boğularak ölmüşlerdir[44]. Yaban domuzu avı antik eserler kadar dönemin görsel buluntularına da yansımıştır. Buluntular, hayvanın büyüklüğü ve etrafındaki avcıların çabasını yansıtması bakımından çok değerlidir. Bunlardan bizce en güzeli MÖ 570-560 yıllarına tarihlenen siyah zeminli bir vazo üzerinde bir yaban domuzu avı sahnesine aittir. Ayrıca Eleusis Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenen bir lahitte bu domuzun avı muhteşem biçimde sahnelenmektedir (Şekil 2-3)[45]. Ancak, yaban domuzu adak sunuları daha az bulunanlar arasındadır. Nitekim yedi adet kült merkezinde az miktarda figürler veya rölyefler şeklinde bulunmuşlardır[46].

---

41 Pausanias, *a.g.e.,* VIII. 45.2: *" τὸν γὰρ ἐν Καλυδῶνι ὗν Ἀγκαῖος ὑπέμεινεν ὁ Λυκούργου τρωθείς, καὶ Ἀταλάντῃ τοξεύει τὸν ὗν καὶ ἔτυχε πρώτη τοῦ θηρίου: τούτων ἕνεκα αὐτῇ ἡ κεφαλή τε τοῦ ὑὸς καὶ τὸ δέρμα ἀριστεῖα ἐδόθη."* Ayrıca bkz. Graves, *a.g.e.,* s. 353; Cömert, *a.g.e.*, s. 96-97; Beydiz, *a.g.e.* s. 222-223.

42 Pausanias, *a.g.e.,* VII. 17.9-10: *".. Ο Άττις μετανάστευσε στη Λυδία και γιόρτασε για τους Λυδούς τα όργια της Μητέρας. που σηκώθηκε σε τέτοια τιμή μαζί της που ο Δίας, θυμωμένος γι' αυτό, έστειλε έναν κάπρο να καταστρέψει το όργωμα των Λυδών... Τότε ορισμένοι Λυδοί, με τον ίδιο τον Άττις, σκοτώθηκαν από τον κάπρο."* Ayrıca bkz. Maurizio, *a.g.e.*, s. 419.

43 Herodotos *Histories*, with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press. 1920, I.36.1-2.

44 Pausanias, *a.g.e.,* IX. 30. 9; IX. 30.11; Grimal, *a.g.e.* s. 568.

45 Buluntu, Malibu J. Paul Getty Müzesi'nde 86. AR.154 katalog numarası ile sergilenmektedir

46 Artemis (7), Apollon (1), Athena (2), Demeter (2), Zeus (1) ve Poseidon (1). Bkz. Bevan, *a.g.e.*, s. 75.

Hellen mitolojisinde varlığı bilinen bir diğer yaban domuzu olan Erimanthian, Herakles'in, Eurystheus'a canlı olarak getirmesi emredilen bir hayvan olarak tanınmakta ve bu çok zorlu ve tehlikeli bir macera olarak bilinmektedir[47]. Bu zorlu serüven, yine bu domuzun ne kadar güçlü ve saldırgan olma özelliğini öne çıkarmaktadır. Bu mücadeleyi betimleyen en güzel buluntular, MÖ 480 yılına tarihlenen bir *lekythos* ve MÖ 520 yılına ait olduğu düşünülen bir *amphora* üzerindeki tasvirlere aittir (Şekil 4 ve Şekil 5). İlk buluntu, Herakles'in iki Amazon seyirci önünde domuzu avlamaya çalıştığı sahneyi, ikincisi ise domuzu yakaladığı sahneyi göstermektedir[48].

Kahramanlıkları ile ün salmış Theseus[49] da domuz ile mücadele edip onu öldürmesiyle tanınan bir diğer kahramandır. Plutarkhos'un "*Βίος Θησέως*" (*Bios Theseos [Theseus'un Hayatı]*) adlı eserinde anlatıldığına göre, Atina'ya gitmekte olan genç Theseus, yolculuğu sırasında pek çok tehlikeyi bertaraf eder. Bu tehlikelerden biri de Megara ile Korinthos arasındaki Krommyon köyünde hayatı zorlaştıran vahşi bir dişi domuz olan "*Φαιά*" (Phaia)[50] ile ilgilidir. Theseus, bu domuzu öldürerek yalnızca halkı bir tehditten kurtarmakla kalmaz, aynı zamanda kahramanlığını da tesciller[51]. Apollodoros, Theseus'un karşılaştığı zorlukları anlattığı *"Kütüphane"* adlı eserinde bu dişi domuzun kahramanın üçüncü sınavı olduğunu ve bu domuzun adı olan *Phaia* kelimesinin bir kadının lakabı[52] olduğu belirtmiştir: "*Üçüncüsü, Kromyon'da, onu yetiştiren yaşlı kadından dolayı Phaia adı verilen dişi domuzu öldürdü; bazılarına göre bu dişi domuz, Echidna ile Typhon'un yavrusuydu*."[53]. Strabon, "*Γεωγραφικά" (Geographica [Coğrafya])* adlı eserinde, Theseus'un öldürdüğü bu domuzun Kalidon Domuzu'nun annesi olduğunu belirtmiştir[54]. Ovidius ise

47 Luce, *a.g.m.,* s. 310 vd.

48 Luce, *a.g.m.,* s. 311, fig. 2 ve 316, fig. 4. Ayrıca buluntular, Metropolitan Sanat Müzesi'nde Gallatin koleksiyonunda no 18 ve no 65 ile sergilenmektedir.

49 Attike'nin en öz kahramanı ve Dorlu kahraman Herakles'in simetriğidir. Herakles'ten en az bir kuşak daha genç olarak kabul ediliyordu. Bazı mitler Theseus'un deniz tanrısı Poseidon'un oğlu olduğunu iddia eder, ancak çoğu mit onu Atina Kralı Aegeus'un oğlu olarak tanımlar. Bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 766-767; Maurizio, *a.g.e.*, s. 445-446.

50 Typhon ve Ekhidna'nın çocukları olan bu dev kendisini büyüten bir kadını adıyla biliniyordu. Bkz. Graves, *a.g.e.,* s. 446-447.

51 Plutarkhos, *Theseus'un Hayatı*, *Plutarch's Lives*. with an English Translation by. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914, IX; Bevan, *a.g.e.*, s. 73-74, 93; Grimal, *a.g.e.* s. 766-769.

52 Hyginus ve Ovidius onun gerçekte erkek bir domuz olduğunu, Plutarkhos ise onun hayvani davranışlar gösteren vahşi domuz lakabı takılan bir kadın haydut olduğunu iddia eder. Eski Galler efsanelerindeki Yaşlı Beyaz Domuz Hen Wen ile özdeşleştirilir. Bkz. Graves, *a.g.e.,* s. 446-447.

53 Apollodoros, *a.g.e.,* 1.1.

54 Strabon, Geography, Editors, H.C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M.A., London. George Bell & Sons. 1903, VIII.6.22.: *"ἦν μητέρα τοῦ Καλυδωνίου κάπρου φασί…".*

Theseus'u övdüğü "*Dönüşümler"* adlı eserinde, O'nun Kromyon'un tarlalarını çiftçilerin sabanı için güvenli hale getirdiğini belirtmiştir[55]. Bu kahramanlık mücadelesini tasvir eden MÖ 540 yıllarına tarihlenen bir *amphora* üzerinde, Theseus, boğa başlı domuzu boynuzundan yakalamış ve göğsüne bir kılıç saplamaktadır. Canavarın yarasından kan fışkırmakta ve bu tasvirin etrafı üç genç kız tarafından çevrelenmiştir (Şekil 6)[56].

Hellen kahramanlarından Androklos, antik yazarların eserlerinde Ephesus kenti *ktistes*i (kurucusu)[57] ve kenti bir yaban domuzunu öldürdüğü yerde kurmuş olması ile tanınmaktadır[58]. Kentin kuruluş efsanesi anısına MÖ 630–575 yıllarına tarihlenen Ephesus ya da Sardeis'de basıldığı düşünülen bir elektron sikke üzerinde bir yaban domuzu tasvir edilmiştir (Şekil 7)[59]. Ayrıca, Ephesus Hadrianus Tapınağı'ndaki *friz,* Androklos'un yaban domuzunu öldürerek kenti kurma hikâyesini yansıtması bakımından eşsizdir[60].

Homeros'un "*πότνια θηρῶν*" (*Yabani Hayvanların Tanrıçası)* olarak tanımladığı[61] Artemis'in öfkesinin veya ilahi adaletinin aracının domuz olduğu açıktır. Nitekim yaban domuzu, Artemis'in kontrolü altında olan doğa güçlerinden

55 Ovidius, *a.g.e.,* VII. 439: "*quodque suis securus arat Cromyona colonus, munus opusque tuum est*".

56 Buluntu, Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde 60.1 katalog numarası ile sergilenmektedir. https://www.theoi.com/Gallery/T34.9.html.

57 Atina kralı Kodros'un yasal oğludur. Bkz. Strabon, *a.g.e.,* XIV.1.3; Pausanias, *a.g.e.,* 7.2.8. Ayrıca bkz. Wood, J. T. *Discoveries at Ephesus Including the Site and Remains of the Geat Temple of Diana.* London: Longmans, Green and Co. 1877, s. 3; Elderkin, G. W. "The Twenty-Sixth Lydian Inscription", *American Journal of Archaeology*, 37(3), 1933, s. 390; Wiplinger, G. "Wasserlabyrinth unter Ephesos: Die Stadt Ephesos verfügte bereits seit dem 3. Jh. v. Chr. über ein funktionierendes System von Wasserleitungen", *Antike Welt*, 37(6), 2006, s. 70; Yazıcı, G. A. ve Üreten, H. "Ephesos Antik Kenti'nde İmparatorluk Kültü ve Kült Yapıları", *History Studies*, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12/2, 2020a, s. 667. Kelime anlamı ve kentlerin *ktistes*leri için bkz. Pekman, A. *Eskiçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerinde Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no. 1597, 1970.

58 Akurgal, E.*Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar, 1983, s.123; Walbank, M. E. Hoskins "The Sacred Identity of Ephesos: Foundation Myths of a Roman City by Guy MacLean Rogers", *Phoenix*, 48(1), 1994, s. 90.

59 Kroll, H. *Sardesi Sikkeleri*, (ed.) Nicholas D. Cahill, The Lydians and their World, 2010, fig.7. Sikke, Efes Müzesi'nde sergilenmektedir ve envanter numarası 96/41/86'dır. Vedat Nedim Tör Müzesi'nin izni ile https://sardisexpedition.org/tr/artifacts/latw-22. Ayrıca bkz. Bammer, A. "Neue Grabungen an der Zentralbasis des Artemision von Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien* Beiblatt 58, 1988, s. 18;

60 Akurgal, *a.g.e.,* s. 340; Yazıcı ve Üreten, *a.g.m.* s. 670.

61 Homeros, *Illiada*, XXI.470.

biri olarak görülür ve bu inanış aslında görsel buluntulara da yansımıştır[62]. Bu bağlamda yukarıdaki buluntular Artemis'in avcı kimliğini ve yaban domuzlarıyla olan bağlantısını yansıtmaktadır.

Domuzun sahip olduğu saldırganlık, yenilmezlik ve güçlü olma özelliği başta savaş tanrısı Ares olmak üzere savaşçı kahramanlara atfedilmiştir. Homeros çağından beri en büyük savaş tanrısı olarak kabul edilen Ares[63], yıkımdan ve kan dökmekten hoşlanan savaşçı düşünce tarzının temsilcisidir. Ares, zırhlı, miğferli; kalkan, mızrak ve kılıçla donanmış olarak tasvir edilir. Boyu insanüstü ölçüdedir ve korkunç naralar atar. Ares ile ilgili mitosların çoğu, savaş mitosları ve kavga dövüş hikâyeleridir. Ares'e bazen Meleagros'un ve Kalidon avına katılan Dryas'ın babalığı da atfedilir. Ares'e adanmış olan hayvanlar köpek, kurt ve akbabadır[64]. Ancak, Ares'in sahip olduğu özelliklere bakılınca domuz da onun yıkıcı ve dizginlenemez yönüyle ilişkilendirilmiştir. Nitekim yaban domuzu, Kalidon şehrine özgü bir amblem olmanın yanı sıra, Ares için kutsal sayılan bir canlıdır ve bu hayvanın kılığına giren tanrı olarak da tanınır[65]. Ares'in ruhu aslında bütün savaşçılarda vardır ve bu savaşçıların ruhu yaban domuzuna benzetilmektedir. Bizce bunu gözler önüne seren en güzel eser olan Homeros'un, "*Iliada"* adlı destanı, domuzun gücünü birçok yerde vurgularken[66] Ares'in ruhunu yansıtan diğer savaşçılardan da örnekler vermektedir: *"…bir avcının aslana veya yaban domuzuna karşı köpeklerini kovalaması gibi, Ares'in ahbabı Hektor da gururlu Truvalıları Akalara karşı kovaladı*."[67] Ayrıca Idomeneus, dış görünüşü ve direnişi ve cesareti ile yaban domuzuna benzetilmiştir: *"Idomeneus, dağlarda bir yaban domuzu gibi direndi, büyük bir insan kalabalığının ıssız bir yere gelişini bekledi - sırtındaki kıllar dimdik dikildi, gözleri ateş saçtı ve kendini tazılara ve insanlara karşı savunma hevesiyle dişlerini biledi* ."[68]. Destan ayrıca Mykenai savaşçılarının domuz dişi miğferleri taktığını da vurgulamaktadır. Bu, domuzun savaşçılık ve cesaretle ilişkilendirilmesine dair en erken metinlerden biridir: *"Meriones, Odysseus'un başına deri kayışlardan oluşan güçlü bir örgüyle kaplı deri bir miğfer taktı, dış tarafı ise içine iyi ve ustaca yerleştirilmiş, domuz dişleriyle kalın bir şekilde süslenmişti…*"[69]. Pausanias, *"Yunanistan'ın Tasviri/Tanımı"* adlı eserinde, Sparta'daki kurban törenlerinde savaşçı yetiştirilen gençlerin, eğitilmiş domuzları dövüştürmek için meydana çıkardıklarından bahsetmiştir. Öyle ki kazanan domuzun sahibi zafer kazanmıştır[70]. Yazar ayrıca, Olimpiyat oyunlarını anlatırken Knidos kentinde

62 Bevan, *a.g.e.*, s. 75.
63 Zeus'la Hera'nın oğludur ve ikinci kuşak Olymposlulardandır. Bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 76.
64 Grimal, *a.g.e.* s. 76-78; Graves, *a.g.e.,* s. 356.
65 Graves, *a.g.e.,* s. 356, 519.
66 Homeros, *a.g.e.,* IV. 193, VIII. 253, XI. 384, XVI. 751, XVII. 1, 240.
67 Homeros, *a.g.e*, XII.1-30.
68 Homeros, *a.g.e.,* XIII. 361-486.
69 Homeros, *a.g.e.*, X. 177-291:
70 Pausanias, *a.g.e.,* III. 14.10.

sporcuların, babalarının, kardeşlerinin ve antrenörlerinin, Olimpiyat oyunlarına karşı hiçbir günah işlemeyeceklerine dair domuz eti dilimleri üzerine yemin etmelerinin bir gelenek olduğunu da vurgulamaktadır[71]. Edebi metinlerdeki yaban domuzu avının savaşçıların kültüründe oldukça yaygın olduğu gerçeğini ispatlayan belki de en muhteşem görsel buluntu MÖ 525-500 yıllarına tarihlenen ve savaşçıların tasvir edildiği bir *hydria*nın sol üst bölmesinde betimlenen av sahnesidir (Şekil 8)[72].

1.2. Domuzun Dönüşüm ve Sınır Aşımı Sembolizmi

Domuz, Hellen mitolojisinde, ölüm ve hayat sembolleri ile dönüşümü temsil ederken, aynı zamanda yıkıcı doğanın yani dişiliğin evcilleştirilmesi rolüne de sahiptir. İnsanın domuza dönüşmesi ile de sınır aşımı sembolü mitolojide yerini almıştır.

Domuzun Ölüm ve Yeniden Doğuş (Hayat) Sembolizmi: Aphrodite ve Adonis

Hellen mitolojisinde domuz, Ölüm Tanrıçası için kutsal sayılan bir hayvandır ve tanrıça onu, ölümün kızıl yiyeceği olan Kronos'un kızılcıklarıyla beslemektedir[73]. Yaban domuzu tarafından öldürülme yukarıda anlatıldığı üzere oldukça yaygındır ancak ölüm sonrası yeniden doğuş sembolüne sahip olan da yine domuzun kendisidir. Antik yazarlar bu sembol üzerindeki örneklere yer vermiş ve bu kapsamda "Aphrodite ve Adonis'in aşkı" miti en güzel örnek olabilir. Apollodoros, Adonis'in doğumunu[74] detaylı olarak anlattığı "*Kütüphane*" adlı eserinde bu mite yer verilmiş[75] ve yazar Adonis[76]'in avcılıkta çok başarılı olduğu için Artemis tarafından kıskanıldığını ve onun ölümüne sebep olduğunu dile getirmiştir. Artemis'in öfkesi yüzünden av sırasında bir yaban domuzu tarafından yaralanıp öldürüldüğünü

71 Pausanias, *a.g.e.,* V. 24.9-10.

72 Buluntu, Louvre Müzesi'nde p 129 envanter no ile sergilenmektedir.

73 Graves, *a.g.e.,* s. 952.

74 Aphrodit'e saygısızlık yapması üzerine tanrıça tarafından cezalandırılan babasına âşık olup onunla ilişkiye giren ardından pişman olan babasının onu öldürmesinden korkup tanrı(ça)lara yalvaran ve nihayet tanrı(ça)ların merhametiyle ağaca dönüşen Smyrna adlı bir genç kızdan Adonis adlı bir çocuğun doğduğunu dile getirmiştir. Bkz. Apollodoros, *a.g.e.,* 3.14.4. Ayrıca bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 4.

75 Aphrodite'nin ona âşık olması üzerine herkesten kıskanıp çocuğu Persephone'ye teslim ettiğini ancak Persephone'nin onu geri vermek istemediğini de eklemiştir. Zeus'un kararı ile yıl üçe bölünmüş ve tanrı, Adonis'in yılın bir bölümünde tek başına, bir bölümünde Persephone ile ve kalan bölümünde Aphrodite ile kalmasını buyurmuştur. Fakat Adonis, kendi payını da Aphrodite'ye vermiş; fakat daha sonra avlanırken bir yaban domuzu tarafından boynuzlanarak öldürülmüştür. Bkz. Apollodoros, *a.g.e.,* 3.14.4.

76 Fenike kökenli *adon-i* sözcüğü aslında Sami kökenlidir ve "tanrım-efendi" anlamına gelmektedir. Bkz. Frazer, *a.g.e.,* s. 6; Günaltay, Ş. *Yakın Şark III-Suriye ve Filistin*. TTK Yay. Ankara 1987, s. 217; Graves, *a.g.e.,* s. 86.

belirtmiştir[77]. Ovidius ise "*Dönüşümler"* adlı eserinde Adonis'in doğum mitini[78] anlatırken Apollodoros'un aktarıma sadık kalmıştır ancak hikâyeyi daha çok Aphrodite ve Adonis arasındaki aşk bağlamında açıklamıştır. Adonis, Aphrodite'nin avcılıktan vazgeçirmeye çalıştığı genç bir avcıdır. Ovidius, eserinde yaban domuzunun gücünü hatırlatarak Adonis'e dikkatli olması konusunda uyarılarda bulunduğunu belirtmiştir[79]. Ancak Adonis, uyarıları dinlememiştir ve bir yaban domuzu tarafından öldürülmüştür[80]. Yazarın bu ölüm anlatımına göre, Adonis, Aphrodite'nin uyarılarına rağmen cesurca avlanmaya devam eder. Bir gün, köpekleri bir yaban domuzunu saklandığı yerden çıkarır. Adonis domuzu mızrağıyla yaralar, ancak öfkelenen hayvan hızla ona saldırır ve ölümcül dişleriyle Adonis'i ağır şekilde yaralar. Genç avcı, sarı kumların üzerine yığılarak hayatını kaybeder[81]. Adonis öldükten sonra Hades'e iner, ancak Persephone onu Aphrodit'e geri vermek istemez. İki tanrıçanın mücadelesi sonucunda Zeus'un kararı ile Adonis, yılın bir bölümünü yeraltında, bir bölümünü yeryüzünde geçirmeye başlar[82]. Zeus'un bu kararı, Apollodoros'un aktarımından farklıdır. Aphrodite için Adonis'in yası o kadar ağırdır ki onun akan kanını her yıl açan Anemon adlı bir çiçeğe dönüştürerek onun ölümünü canlı tutmak istemiştir[83]. Yazar bunu detaylı bir şekilde şöyle anlatmıştır*: "… senin kanın çok yıllık bir çiçek olacak… kanına hoş kokulu nektar serpti ve kanı ona değdiği anda, yağmurlu havalarda her zaman oluşan şeffaf kabarcıklar gibi, köpürmeye başladı.*"[84]. Çiçeğin özelliği gibi insana verdiği mutluluk da kısa ömürlüdür. Ovidius bunu şöyle açıklar: *"Fakat insana verdiği sevinç kısa ömürlüdür, çünkü çiçeğe Anemon adını veren rüzgârlar onu sarsar…*"[85]. Adonis'in kısa ve trajik yaşamı, ömrü çabuk tükenen çiçeklerle özdeşleştirilmiştir. Onun zamansız ölümü anısına düzenlenen törenlerde[86], kadınlar yas tutarak ağıtlar yakar, kırmızıya

---

77 Apollodoros, *a.g.e., 3.14.4: Ἄδωνις δὲ ἔτι παῖς ὢν Ἀρτέμιδος χόλῳ πληγεὶς ἐν θήρᾳ ὑπὸ συὸς ἀπέθανεν."* Ayrıca bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 4.

78 Onun ağacın içinde doğan çok güzel bir bebek olduğunu ve zamanla çok daha güzel bir adama dönüştüğünü ve sonunda Aphrodite'nin aşkını kazanarak annesinin intikamını aldığını ifade etmiştir. Ovidius, *a.g.e., X.520-525.*

79 Ovidius, *a.g.e., X.* 550."…*Apri vim habent atrox fulmen in curvis dentibus "*.

80 Frazer, *a.g.e.,* s. 8; Moscati, 2004: 66).

81 Ovidius, *a.g.e., X.* 709-715.

82 Frazer, *a.g.e.,* s. 8; Moscati, 2004: 66; Penglase, 2005: 150; Maurizio, *a.g.e.*, s. 210.

83 Ovidius, *a.g.e., X.* 737*;* Blázquez, J. M. "The Myth of Aphrodite and Adonis in Roman Mosaics of Jordan, Arabia, Antioch, Mauretania Tingitana and Hispania", *JMR 8,* 2015, s. 1.

84 Ovidius, *a.g.e., X.* 725-735.

85 Ovidius, *a.g.e., X.* 737-739*:* "*Brevis est tamen usus in illo: namque male haerentem et nimia levitate caducum excutiunt idem, qui praestant nomina, venti."*

86 Adonis'e tapınma, Babil ve Suriye'deki Sami halkları tarafından uygulanıyordu ve Hellenliler bunu, MÖ yedinci yüzyıl kadar erken bir tarihte onlardan ödünç aldılar. Bkz. Frazer, *a.g.e.,* s. 6; Burkert, *a.g.e.,* s. 15. Bu törenler, Mezopotamya Tanrıçası İştar ile

boyanmış bir yatağa Adonis'i temsil eden bir genç yerleştirilir ve yatağın üzerine, kısa ömürlü çiçeklerin bulunduğu sepetler konulurdu. Tören boyunca, katılımcılar bir gün ve bir gece süren bir yas alayı düzenleyerek üzüntülerini dile getirirlerdi. Ertesi gün, temsili olarak giydirilmiş beden denize bırakıldığında yas yerini umuda bırakır, Adonis'in yeniden doğarak doğayı canlandıracağı inancıyla neşeli şarkılar söylenmeye başlanmıştır[87]. Ancak farklı yerlerde törenler, kutlanma biçimleri ve mevsimleri açısından bir miktar farklılık göstermiştir[88]. Her iki yazarda da ortak olan en temel öge, Adonis'in bir yaban domuzu tarafından öldürülmesidir. Bunu betimleyen en güzel tasvir ise bir heykel buluntusudur (Şekil 9)[89].

Yıkıcı Doğanın (Dişiliğin) Evcilleştirilmesi: Kromyon Domuzu ve Theseus

Theseus'un Kromyon Domuzu ile karşılaşması, bir kahramanlık anlatısı olmasının yanı sıra, uygarlığın doğa üzerindeki zaferini simgeleyen bir dönüşüm sahnesi olarak da yorumlanmaktadır. Plutarkhos'un, "*Theseus'un Hayatı"* adlı eserinde ve Apollodoros'un "*Kütüphane"*sinde Theseus'un, Kromyon'da yaşayan ve Phaia adlı yaşlı bir kadının beslediği vahşi dişi domuza karşı savaştığını onu öldürdüğünü ve domuzun 'Kromyon Domuzu' olarak anıldığını ifade etmiştik[90]. Bu anlatımlarda, yabanî bir kadının doğasına atıfta bulunarak domuz, kadınsı kaos ve tehlike anlamını sembolize etmektedir. Üstelik yine bir erkek kahramanın doğaya ve düzensizliğe karşı verdiği mücadele merkeze alınmıştır. Bu fikri öne süren modern araştırmacılardan Graves, Phaia'yı hem dişi bir domuz hem de yaşlı ve tehlikeli bir kadın figürü olarak yorumlar. Bu bağlamda, bu figür, kadınsı kaosun ve doğanın kontrolsüz gücünün temsili olarak ele alınır[91]. Loraux ise daha geniş bir çerçeveden bakarak aslında Graves'i fikirlerinin çıkış noktası olabilir. Nitekim Loraux domuz gibi sembollerin antik metinlerde kadınsı, sınır tanımaz güçleri temsil ettiğini ve bu güçlerin eril düzen tarafından bastırıldığını belirterek[92] klasik

Tanrı Tammuz'un anısına düzenlenen ritüellere benzetilmektedir. Hellen mitolojisinde Tammuz'un yerini alan tanrının Adonis olduğu düşünülmektedir. Bkz. Frazer, *a.g.e.,* s. 8; Günaltay, *a.g.e*., s. 217; Graves, *a.g.e.,* s. 86; Kılıç Y. ve Uncu, E. "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İštar-Aphrodite Örneği)", *History Studies*,(5), 2011, s. 198-199. İskenderiye'de, Ptolemaios Hanedanı sarayında, Adonis onuruna büyük törenler düzenlendiği ve Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, Antakya'da birçok Roma mozaiği üzerinde bu konunun tasvir edildiği ileri sürülmektedir. Mozaik örnekleri için bkz. Blázquez, *a.g.m.,* s. 1-16.

87 Frazer, *a.g.e.,* s. 182; Can, 1994: 97-98.

88 Farklı yerlerdeki törenler adına bkz. Frazer, *a.g.e.,* s. 183-193.

89 Heykel buluntusu, Giuseppe Mazzuoli tarafından yapılmış olup Rusya- Saint Petersburg Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir.

90 Plutarkhos, *a.g.e.,* IX.1; Apollodoros, *a.g.e.,* 1.1:

91 Graves, *a.g.e.,* s. 310.

92 Loraux, N. *The Experiences of Tiresias: The Feminine and the Greek Man.* Princeton University Press, 1995, s. 61.

Hellen kadın kavramına vurgu yapmaktadır. Bu durumda, Theseus, bu gücü kontrol altına alan, düzen ve adalet getiren genç erkek figür olarak rol oynar. Nitekim Calame, Theseus'un kahramanlık anlatılarında karşılaştığı canavarları alt etmesini, kültürel olarak "*medeniyetin doğa üzerindeki zaferi*" olarak yorumlamaktadır[93]. Bu bağlamda, kahramanın dişi domuzla karşılaşması ve onu öldürmesi, doğanın yani dişiliğin yıkıcı potansiyelinin uygarlık lehine dönüştürüldüğünü ve dolayısıyla doğanın evcilleştiğini simgelemiş gibi görünmektedir.

Domuzun Sınır Aşımı Sembolü: Kirke, Apollon ve Domuz

Hellen mitolojisinde Kirke, "büyücü kadın" olarak tanınmakta ve farklı yazarlarca değişik yerlerde gösterilen Aia adasında[94] oturmaktadır[95]. Homeros'un *"Odysseia"* destanında yer alan Kirke bölümü, domuz figürünün sadece vahşi doğayı değil, aynı zamanda insan doğasının sınırlarını da temsil ettiğini gösterir. Destanda, Odysseus'un arkadaşları, Kirke'nin büyülü içkisini içtikten sonra birer domuza dönüşür ve Kirke onları hapseder[96]. Domuza dönüşen bu adamların betimlenmesi şöyle yapılmıştır: *"… Ve başları, sesleri, kılları ve domuz biçimleri vardı…"* "*…önlerine Kirke, yemek üzere direk ve meşe palamutları ve kızılcık ağacının meyvesini fırlattı, bu tür şeyler yuvarlanan domuzların beslenmeye alışkın olduğu şeylerdir.*"[97]. Bu domuza dönüşüm sahnesi, fiziksel bir değişim olmanın ötesinde, insanla hayvan arasındaki ince çizginin mitolojik bir yansımasıdır. Domuz burada, dizginlenmemiş arzuların ve uygarlık öncesi içgüdülerin sembolüne dönüşür. Bu sembol Roma mitolojisinde de bulunmaktadır[98]. Dış görünüşleri olarak domuza dönüşen bu insanların zihinleri daha önce olduğu gibi değişmeden kalmıştır. Böylelikle Kirke tarafından hapsedilme sürecinde birer insan gibi ağlamışlardır[99]. Kirke'nin büyüsü, insanları hayvana dönüştürürken onların akıllarını korumuştur. Bu ise dönüşümün sadece bedensel değil, aynı zamanda bir sınır aşımı deneyimi olduğunu göstermektedir.

93 Calame, C. *Myth and History in Ancient Greece: The Symbolic Creation of a Colony*. Princeton University Press, 2003, s.143.

94 Odysseia destanında bu ada, Italia'da gösterilmektedir; büyük bir ihtimalle, Pontin Bataklığı'nın aşağı kıyısına bakan Terracina ve Gaeta yakınlarında yer alan ve günümüzde Monte Circeo olarak adlandırılan yarımadadır. Bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 376.

95 Güneş ile Okeanos'un kızı Perseis'in ya da Hekate'nin kızıdır. Bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 376; Graves, *a.g.e.,* s. 407.

96 Graves, *a.g.e.,* s. 941.

97 Homeros, *Odysseia* X. 240-244.

98 Kirke, Canens adlı Latiumlu bir *nympha*'nın kocası kral Pikus'a âşık olur ve onu, çevresindekilerden ayırmak için yabandomuzuna dönüştürür. Pikus'u eski haline getirmeyi düşünür ancak karısından ayrılan Pikus çok üzgündür ve Kirke ona aşkını ilan ettiğinde bunu geri çevirir. Bunun üzerine öfkelenen Kirke, Pikus'u yeşil ağaç kakana dönüştürür. Bkz. Grimal, *a.g.e.* s. 128.

99 Homeros, *a.g.e.* X. 241.

İnsan bedeninden sıyrılan birey, hayvan suretinde kendi doğasıyla yüzleşir. Graves, bu durumu "ruh göçü" olarak tanımlamıştır[100].

Bu bağlamda, doğa ve insan sınırı silinmekte ve insan doğasının ilkel anlarına dönüş yaşanmış olmaktadır. Kahraman burada domuz ile "doğaya karşı zafer" elde etmemektedir aksine doğanın gücüne maruz kalmaktadır. Nitekim domuz burada bir cezalandırma, kaçınılmaz kader ya da doğanın döngüsel gücüdür. Domuza dönüşme teması istemli olarak tanrı(ça)ların kendilerine de uyguladıkları bir yöntem gibi görünmektedir. Örneğin, Apollon'un oğlu Erymanthos, Aphrodite'yi Adonis'le birleştik ten sonra banyo yaparken görmüştür ve bunun üzerine tanrıça tarafından kör edilmiştir Buna öfkelenen Apollon, tanrıçadan öç almak için kendisini yaban domuzuna dönüştürüp bir burun darbesiyle Adonis'i öldürmüştür[101]. Apollon'un kasıtlı olarak kullandığı bu dönüşüm bir tür ceza aracıdır ve bu araç için domuz seçilmiştir. Öç almak insani bir duygudur ancak tanrının öç almak için kendisini domuza dönüştürmesi bu hayvanın doğası ile ilgilidir. Ayrıca, Toprak Ana ve Tartaros'un birleşmelerinden doğan en büyük dev olan Typhon, Olympos'a doğru yaklaşınca, tanrılar birer hayvan kılığına girip önce saklanmış sonra da ondan kaçmayı başarmışlardır. Ares, bir yaban domuzuna dönüşerek Typhon'un kendisini bulmasını engellemeye çalışmıştır[102]. Bu dönüşüm ise bir tür savunma mekanizması olarak görev yapmaktadır.

1.3. Domuzun Doğurganlık ve Bereket Sembolizmi: Demeter ve Persephone

Hellen mitolojisinde domuz, bereket ve doğurganlık ile ilişkilendirilen önemli bir hayvandır. Bu ilişki onun, tanrı(ça)lar veya mitolojik figürlerle olan bağına işaret eder. Bu bağın en güçlüsü Demeter ve Persephone üzerinden olandır. Olymposlu tanrılar kuşağından, Kronos ve Rhea'nın kızı[103] olan tanrıça Demeter, Homeros destanlarında[104] "güzel saçlı kraliçe" ya da "güzel örgülü" olarak bahsedilmektedir. Ancak Demeter, mitolojide ekili toprağın ve özellikle buğdayın tanrıçası olarak bilinir. Hellen dünyasında buğday ekilen bölgelerde[105] onunla ilgili çeşitli mitler gelişmiştir[106]. Hesiodos, "*Θεογονία*" (*Theogonia* [*Tanrıların Doğuşu*]) adlı eserinde O'nun tarımla doğrudan bağlantılı bir bereket tanrıçası olduğunu "*her şeyi besleyen Demeter*" olarak vurgulamaktadır[107]. Demeter'in alametleri başak, nergis ve

[100] Graves, *a.g.e.,* s. 952.
[101] Grimal, *a.g.e.* s. 180.
[102] Graves, *a.g.e.,* s. 167.
[103] Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, 453-506.
[104] Homeros. *Odysseia*, V.125; *Illiada*, XIV.326.
[105] Grimal, *a.g.e.* s. 143. En çok Eleusis ovaları ve Sicilya'da tapım görmesine rağmen, Girit, Thrakia ve Peloponnessos'ta da ona dair inançlar yaygındır.
[106] Graves, *a.g.e.,* s. 110-111.
[107] Hesiodos, *a.g.e.,* 912-913.

haşhaştır ve tercih ettiği kurban ise dişi domuzdur[108]. Demeter ve kızı Persephone (Ölüler Diyarı Tanrıçası) ayrılmaz bir ikili olarak "*Tanrıçalar*" diye anılır. Onlarla ilgili mitler[109], özellikle *Eleusis Gizemleri'*nde derin anlam kazanır ve bu ritüeller aracılığıyla açıklanır[110]. Homeros'a atfedilen *Demeter İlahisi*[111], Persephone'nin kaçırılışı ve Demeter'in yeryüzündeki yas sürecini detaylandırarak, doğanın doğurganlık ve verimlilik döngüsünü tanrısal bir anlatıya dönüştürmüştür. Persephone kaybolduğu zaman yokluk dönemidir, geri geldiğinde ise bolluk ve refah dönemi görülür. *Demeter İlahisi*, O'nun geri dönüşünü açık bir şekilde ilkbahar mevsimi ile açıklar[112]. Bu konudaki en detaylı bilgi Hyginus'un *Fabulae* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Persephone'nin çiçek toplarken kaçırılmasıyla yeraltına inmesini[113] ve Demeter'e kızını aramasını ve ona bahşedilen *Eleusis Gizemleri'*nin nasıl başladığını[114] detaylı olarak anlatmıştır. Yazar, domuz kurbanlarından bahsetmese de yaban domuzunun güçlü bir hayvan olarak hediye edilmesinden[115] ve öldürülmesinden[116] bahsetmiştir.

[108] Grimal, *a.g.e.* s. 143-145.

[109] Bunlar, kadınlar ve erkekler, özellikle bereketli hasat olmak üzere doğanın güzelliği ve bolluğundan; kişisel aşktan, cinsellikten ve üremekten ve insan ruhunun yeniden doğuşundan, hatta acı ve ölümden bile, duydukları sevinci dile getirirler. Bkz. Keller, M. L. "The Eleusinian Mysteries of Demeter and Persephone: Fertility, Sexuality, and Rebirth", *Journal of Feminist Studies in Religion* Vol. 4, No.1,1988, s. 27.

[110] Keller, *a.g.m.,* s. 27; Sina, *a.g.m.* s. 39; Graves, *a.g.e.,* s. 111; Doyran, M. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Thesmophoria Bayramının İzleri", M. Doyran, B. Özen, U. Çörtük ve S. Özen (eds.), *Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu*, Kaunos Kazı Evi 2014, (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 2017, s. 1; Gençler Güray, Ç. "Erythrai'de Demeter Tapınımı", *Türk Arkeoloji Dergisi (37*) 64, 2018, s. 59.

[111] *Demeter İlahis*i 2, 1914. Biçim ve içerik özellikleri bakımından geleneğin Homeros'a atfettiği, ancak gerçekte değişik ozanlarca yazılmış olan otuz üç *hymnos*un en uzun üç tanesinden biridir ve Tanrıça ile kızının serüvenleri, onlarla ilgili mitosun temelini oluşturur. Bu mitosun anlamını kavrayabilmek, ancak *Eleusis Gizemleri*nin sırlarına ermekle olasıdır. Bkz. Foley, H. P. *The Homeric Hymn to Demeter*. New Jersey: Princeton University Press 9, 1994, s. 495; Sina, *a.g.m.* s. 37-38. Ayrıca bkz. Maurizio, *a.g.e.*, s. 159.

[112] Eliade, M. *The Sacred And The Profane* (çev. W. R. Trask), New York, 1957, s. 151; Burkert, *a.g.e.,* s. 285 dn. 10.

[113] Hyginus, *a.g.e., 146-20-25*. Önemli isimlerin Roma versiyonları şöyledir: Yer altı *Tartaros*, Persephone, *Proserpina ve* Demeter, *Ceres* olarak geçmektedir.

[114] Hyginus*, a.g.e., 147. 1-14*.

[115] Hyginus, *a.g.e., 172. 5; 173. 10-12*.

[116] Hyginus, *a.g.e., 38. 20-25*.

Hellen halkı domuzun olağanüstü doğurganlığı olduğuna inanmıştır ve domuzlar, insanın ve ekinlerin doğuşunun simgeleri olarak tanınmışlardır[117]. Domuzun bereket tanrıçasının hayvanı olarak anılması Anadolu'da da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Çatalhöyük'deki doğum yaparken tasvir edilen iki tanrıça yanında boğa boynuzları ve yaban domuzu kafaları ile sergilenmektedir. Buradaki tanrıça sembolleri Kybele'yi işaret etse de domuz yine doğurganlık ve bereket ile ilişkilendirilmiştir[118].

2. Hellen Ritüel Uygulamalarında Domuzun Yeri

Domuz sadece mitolojik anlatılarda değil, dini ritüellerde de önemli bir yere sahiptir. Domuz, Hellen ritüellerinde kurban edilen hayvanlar arasında bulunmakta ve domuz eti arınma amaçlı kullanılmaktadır.

2.1. Kurban Ritüellerinde Domuz

Hellenler, kurbanı, tanrı(ça)ları dualarına cevap vermeye ikna etmenin bir yolu olarak görmüşler ve bu ritüelle onlar tanrı(ça)larla iletişim kurmuş, yardım ve destek istemiş ve yerine getirilmiş dilekler için şükranlarını sunmuşlardır[119]. Kurban, Hellenler için tanrı(ça)lara hediye demektir ve bunu da "*Hediyeler tanrıları ikna eder*" atasözleriyle kanıtlamışlardır[120]. Hayvan kurbanı ile ilgili çalışmaların sayısını diğer kansız sunuları inceleyen çalışmalarla karşılaştırdığımızda, bilim insanlarının hayvan kurbanını Hellen dininin en önemli ritüeli olarak gördüklerini söyleyebiliriz[121]. Dodds, kurbanın ritüel kavramını, "*gelecek iyiliklere karşı bir şükran ifadesi olarak fedakârlık*" olarak tanımlamış ve kurban ritüeli sırasında insanın kişiliğinin kaybolduğunu ve aracı olduğu hayvanın kişiliğine büründüğü ifade etmiştir.[122]. Hellen kültüründe koyun, keçi ve sığır kadar olmasa da domuz da kurban edilen hayvanlar arasında yerini almıştır[123]. Mitolojik anlatılar hem bol miktarda bulunan

117 Thomson, G. *Tarihöncesi Ege*, (çev. Celal Üster). Payel Yay., İstanbul, 1995, s. 247 Estin C. ve Laporte H. *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (çev. Musa Eran). Tübitak Yay., Ankara, 2010, s. 64.

118 Burkert, *a.g.e.,* s. 79.

119 Kurban edilen hayvanlar genellikle törenin sonunda yenmiş ve bu toplu et yemekleri hem politik hem de sosyal açıdan önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Kurbanın süreçleri (*thysia)* ve önemi adına detaylı bilgi için bkz. Ekroth, G. "Meat in ancient Greece: sacrificial, sacred or secular ?", *Food and History,* vol. 5, 1, 2007, s. 250 vd.

120 Sacks, D. *Sacrifice. The Encyclopedia of the Ancient Greek World*. Revised Edition. Revised by Lisa R. Brody. Consultant editor Oswyn Murray. New Yor, 2005, s. 297.

121 Ekroth*, a.g.m.,* s. 250; Salem, R. "Animal Sacrifice in Ancient Greece", Bibliographic Essay, *Археология Евразийских Степей 5*, 2020, s. 130.

122 Dodds, Eric R. *The Greeks and the Irrational*. Berkeley: University of California Press 40, 1973, s. 222.

123 Sebepleri için bkz., Bremmer, *a.g.e.,* s. 3; Ekroth, *a.g.m.,* s. 256; Mackinnon, M. "Animals, Economics, and Culture in the Athenian Agora: Comparative Zooarchaeological

hem de pek de pahalı olmayan domuzlar ve özellikle domuz yavrularının çoğu tanrı(ça)lara kurban edilen hayvanlar olduğunu kanıtlar niteliktedir[124]. Örneğin, Eubouleus, sürüsünden bir yaban domuzu öldürdükten sonra, onu tüm tanrı(ça)lara sunmuştur. Odysseus'a Poseidon adına evcil yaban domuzu (dişi domuzlarla çiftleşen bir yaban domuzu) vermesi emredilmiştir. Ayrıca, Lakonia'da emziren domuz, Artemis Korythalia'ya kurban edilen bir hayvandır. Lykosoura'da evcil yaban domuzları Apollon'a kurban edilmiş ve Kos'tan gelen bir yazıt, Zeus'a bir domuz kurban edildiğini göstermiştir[125]. Ancak domuzlar, özellikle yeraltı tanrıları için uygun adaklar olarak kabul edilmiş ve bu nedenle, *Eleusis Gizemleri* sırasında her zaman kurban hayvanı olmuşlardır. Domuz kurbanının en çok tercih edildiği yerler genelde Demeter kültünün kutsal alanlarıdır[126]. Demeter'in kurban hayvanının domuz olması henüz çok erken dönemlerden beri bilinen verimli karakterini, doğanın bol bereketini ve bir yıl döngüsünü sembolize etmekteydi[127]. Bu durum, kızının kaçırılma mitinde olduğu kadar kendi adına düzenlenen törenlerde de açıkça görülmektedir. Tamamen kadınlara özgü olan Demeter kültünün izleri Hellen dünyasının en büyük Demeter Tapınağı'nın olduğu Attika'deki Eleusis[128] kentine dayanmaktadır[129]. Törenler önce Atina ardından da Eleusis kentine giderek domuz kurban ritüeli ve Demeter'e tohum karışımları ve arpa kekleri sunumları ile devam etmiştir[130].

Eleusis törenleri, tüm Hellen dini festivallerinin en büyüğüdür ve insana öldükten sonra tam bir güven için de öbür dünyaya ulaşmanın yollarını öğreten törenlerdir[131]. Hellas'ın farklı bölgelerinde, Demeter kültüne özgü olan bu

Investigations", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 83,* No. 22, 2014, s. 37. Domuz yetiştiriciliği adına detaylı bilgi için aynı eser incelenmelidir.

124 Ekrtoth, 2007: 256.

125 Bevan, *a.g.e.*, s. 68.

126 Bevan, *a.g.e.*, s. 68; Jameson, M. H. "Sacrifice and Animal Husbandry in Classical Greece", *Whittaker*, 1988, s. 98; Evans, *a.g.m.* s. 242; Mackinnon, *a.g.m.,* s. 237, dn. 91.

127 Keller, *a.g.m.,* s. 32.

128 Pausanias, eserinde kentin adını aldığı kahraman Eleusis'in, Hermes'in ve Ocean'ın kızı Daeira'nın oğlu olduğunu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Pausanias, *a.g.e.,* I. 38.7. Eleusis, MÖ yedinci yüzyılda Atina'nın kontrolü altına giren Atina'nın kuzeybatısında bulunan küçük bir alandı. Bkz. Mauirizio, *a.g.e.,* s. 159.

129 Farnell, Lewis, R. *The Cults of Greek States*, Oxford, Clarendon Press, 1907, s. 126-198; Keller, *a.g.m.,* s. 29; Üreten, H. *Neşredilmiş Yazıtlar ışığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara 2003, s. 205-206.

130 Evans, *a.g.m.* s. 250; Maurizio, *a.g.e.*, s. 160.

131 Vernant, 1982: 57; Keller, *a.g.m.,* s. 29; Grimal, *a.g.e.* s. 256. Ritüel olarak saf olan (yani cinayet işlememiş) kadınlar, erkekler ve köleler dâhil olmak üzere Hellence konuşan herhangi bir kişi *Gizemler*'e katılabilirdi. Bkz., Keller, *a.g.m.,* s. 29-30; Maurizio, *a.g.e.*, s.

törenlerin başlamasını kutlamak adına herkes mağaralara bir kurbanlık domuz getirmek zorundaydı [132]. Domuz kurbanı, her şeyden önce, kadınların erkeklerden ayrı olarak kendi aralarında kutlama yaptığı Demeter festivalinin yaygın biçimi olan *Thesmophoria* Bayramı'nın[133] bir parçasıydı. Bu törenlerde kurban edilen domuz, kurban edenin yerine ölüme gitmekteydi[134] ve kurban hayvanı olarak yeraltı odalarına veya çukurlarına atılıyordu[135]. Kuyulara atılan domuz yavruları, sonrasında toplanarak, etleri buğday taneleri ile karıştırıp tarlalara bereket getirmesi için serpilmekteydi[136]. Bunun sebebini ise domuz yavrularının kaderinin, kaçırılan Persephone ve anne Demeter'in kaderiyle bağlantılı olmasıdır. Kült bağlamında, *megara*, domuz yavrularının ölmeleri ve çürümeleri için yeryüzüne atıldığı ve çürümüş kalıntılarının daha sonra çıkarılıp tohum mısırıyla karıştırıldığı derin çukurları ifade ediyordu. *Megara*ya atılan domuz yavruları hem bitki hem de insan neslinin sembolüdür. Bu bağlamda, domuz yavrularını *megara*ya bırakmak, ya evlenerek doğdukları yuvalarını terk edip yeni *megara*ya giren bakirelerin ölümünü ya da toprağın onlara aynı şekilde bereket getireceği umuduyla verimli materyallerin toprağa gönderilmesi olarak yorumlanabilir[137]. Toprağa domuz serpme uygulamasından sonra kadınlar kadınlıklarını temsil eden heykelcikler yapıp, nar

159.Ayrıca detaylı bilgi için bkz., Keller, *a.g.m.,* s. 29 vd.; Evans, *a.g.m.* s. 249-251; Graves, *a.g.e.,* s. 114-116.

132 Burkert, *a.g.e.,* s. 256; Bevan, *a.g.e.*, s. 68.

133 "*Tohum Atma Şenlikleri*" anlamına gelen bayram hakkında detaylı bilgi için bkz., Zeitlin, I. Froma, "Cultic Models of the Female: Rites of Dionysus and Demeter", *Arethusa*, vol. 15, no. 1/2. The Johns Hopkins University Press, 1982, s. 138 vd.; Freeman, C. *Mısır, Yunan ve Roma – Antik Akdeniz Uygarlıkları* (Ankara). Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 213; Üreten, a.g.e., s. 134- 140; Estin ve Laporte, *a.g.e.,* s. 64; Şahin, 2013: 156-157; Maurizio, *a.g.e*., s. 157 vd.; Işık, C. "Bir Kaunos Rüyası", M. Doyran, B. Özen, U. Çörtük ve S. Özen (eds.), *Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu*, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014 (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 2017, s.VII-XII, Gençler Güray*, a.g.m.* s. 59. Bu bayram, Mezopotamya'daki Tammuz kültü gibi hasat mevsimiyle yakından alakalıdır. Bkz. Freeman, *a.g.e.,* s. 230. Hellen dünyasında en yaygın kutlanmış festivaldir ve her ekim ayında Atina'da, sadece kadınların katılımıyla kutlanmıştır. Bkz. Erhat, A. (2010). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul, 2010, s. 86.

134 Karl, K. *Eleusis; archetypal image of mother and daughter.* (Çev. Ralph Manheim), Bollingen Foundation, Pantheon Books, New York, 1967, s. 55 vd.; Burkert, *a.g.e.,* s. 285 dn. 10.

135 Burkert, *a.g.e.,* s. 257; Bevan, W. *Greek Religion*. Harvard University Press, 1985, s. 68; Maurizio, *a.g.e*., s. 158.

136 Graves, *a.g.e.,* s. 449; Estin ve Laporte, *a.g.e.,* s. 64; Ekroth, G. "Bare Bones: Zooarchaeology and Greek Sacrifice", *Animal Sacrifice In the Ancient Greek World* (Eds. Sarah Hitch and Ian Rutherford). Cambridge University Press, 2017, s. 21; Işık *a.g.m.,* s. x.

137 Johnston, S. I. "Demeter In Hermione: Sacrifice and Ritual Polyvalence", *Arethusa* (45) 2, 2012, s. 230-231, 236.

tanesi yiyerek yeşil dallarla kendilerini kırbaçlamışlardır[138]. Bu törenlerde domuzun kurban edilip, sonra da tohumluk buğdaylara karıştırılmasının sebebi, domuzun bereketi simgelemesidir. Nitekim *Eleusis Gizemleri* bağlamında kutlanan *Thesmophoria*'nın temel amacı insanın ve doğanın bereketini artırmaktır[139] ve domuzun kutsal kabul edilip tercih edilme sebebinin onun güçlü yapısı, kanının yoğun akması ve verimlilik getirdiğine inanılmasındandır[140]. Bu bakımdan bu bayram "verimlilik ritüeli" olarak da kabul görmüştür[141].

Demeter ve Persephone'ye "*Thesmophoriai*" yani yasa getirenler, insanlara doğal yasaları getirenler denilmiştir[142]. Domuz kurbanının toprak ve hasat döngüsüyle ilişkisini anlamak için, Demeter'in kızının yeraltına kaçırılışı mitine kulak vermek gerekmektedir. İnanışa göre, kızı Persephone'nin Hades tarafından yeraltına kaçırılması ile Demeter'in onu zorlu arayışı süresince toprak kısırlaşmıştır[143]. Ancak, Hades'in Persephone'yi Ölüler Diyarı'na götürdüğü yerde, sürüsüyle birlikte Eubouleus adlı bir domuz çobanı bulunmaktadır. Hades'in Persephone'yi kaçırmak için açtığı yarığa bu domuz çobanı ve sürüsü de düşmüştür. Demeter kültüne ait Thesmophoria Bayramı'nda bir miktar domuz yavrusunun[144] bir yer altı mahzeninde kurban edilmesi, yer altına düşen domuz çobanı Eubouleus ve domuzları onuruna yapılan bir adet olmuştur[145]. Ege adalarında gerçekleşen Eleusis törenlerinde Persophone'nin kaçırılışı canlandırılmakta ve Zeus, "Bouleus" ya da "Eubouleus" *epithet*leri ile Demeter ve Persephone ile iletişim halindedir. Bu epithetler aslında Zeus'u yeraltı dünyasının tanrısı olduğuna işaret ederken Persephone'nin Hades tarafından yeraltına kaçırılışına atıf yapar. Orada bulunduğu düşünülen domuz çobanı Eubouleus'un anısına ise törenin 10. gününde iki tanrıçaya bir gebe dişi domuz ve bir de yaban domuzu adanırken Zeus'a genç bir domuz adanmıştır[146]. Burkert, Demeter'in artık kaçırılan kızını bulamadığını ve onun yerine domuzların ortalıkta dolaşmasından ötürü domuzların Demeter'in kutsal alanında ölmek zorunda olduğunu belirtmiştir.

138 Estin ve Laporte, *a.g.e.,* s. 64.

139 Gençler Güray, *a.g.m.,* s. 59

140 Dürüşken, Ç. *Roma'nın Gizem Dinleri* (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 118 vd.

141 Maurizio, *a.g.e*., s. 157.

142 Erhat, *a.g.e.,* s. 86.

143 Grimal, *a.g.e.* s.: 145, 614.

144 Bu kelime, üç farklı şekilde de kullanılmıştır: *χοιρίδιον (τό), χοιρίον (τό) ve χοιρίσκος (ὁ).* Bkz. Pitz, *a.g.e.,* s. 61.

145 Lukianos, *Scholia in Lucianum: Diologi Meretricii.* (H. Rabe). Lipsiae: Typis B.G. Teubneri, 1906, s. 80, 11.4, 275-276; Burkert, *a.g.e.,* s. 281; Sina, *a.g.m.* s. 41-42; Grimal, *a.g.e.* s. 182; Graves, *a.g.e.,* s. 114; 449; Maurizio, *a.g.e*., s. 159-160; Yazıcı, G. A. ve Üreten, H. "Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7(1), 2020b, s. 472.

146 Karl, *a.g.e.,* s. 170-171.

Domuzların ölmesi aslında kızı Persephone'nin ölüler tanrısına yenilmesinin karşılığı olmuştur. Ayrıca yazar, Eleusis törenlerindeki domuz kurban ritüelinin daha derin bir anlamı olabileceği üzerinde de durmuştur. Nitekim domuz, aslında ölümün kenarında durarak, onun yerine bir hayatı yok etmiş, aslında yaşamın dengesinin terazileri devrilmiştir ancak teraziler tekrar geriye doğru sallanmalıdır. Bu bağlamda bu törenlerdeki domuz kurbanının umudu, ölüme giden yolun yaşama yol açmasıdır[147].

Sadece kadınlara özgü olan bu bayramda, kadınların domuz etlerini yeraltı yarıklarından aşağıya atması geleneği benzer şekilde kutlanan *Arretophoria* Bayramı'nda da mevcuttur. Katılımcılar, kutsal alana hamurdan yapılmış *fallus* figürleri ve hızlı büyümesi nedeniyle bereketle ilişkilendirilen kozalaklı çam dalları getirirlerdi ve bu nesneler, domuzlarla birlikte kutsal mağaralara bırakılırdı. Domuzlar hem insan hem de hayvan üremesinin sembolü olarak görülmüş, bu nedenle tarımsal bereketin temsilcisi olan Demeter'e adanmıştır. Bu ritüellerin mitolojik temeli, doğanın döngülerine dayansa da esasen doğayı gözlemleme ve onun işleyişini kutsallaştırma pratiği sayılmaktadır[148]. Domuzların Eleusis ritüelinde büyük bir rol oynadığını bildiğimizden, Hellen kült uygulamalarında domuzların sıklıkla adandığı tanrıça için adak domuz sunularının bırakıldığı belirli alanlar bulmak şaşırtıcı değildir[149]. Domuzun tarımsal bereket sembolizmine işaret eden arkeolojik buluntuları Demeter kültünün etkin olduğu kutsal alanlarda[150] bulunmakta ve Demeter için domuz kurbanı Eleusis'e özgü olmayıp bütün bu alanlarda geçerli bir uygulamadır[151]. Hellas'ın her yerinde Demeter'e adanmış arkeolojik alanlarda, domuz kemikleri içeren çukurlar bulunmaktadır[152]. Örneğin, Ephesus Artemisionu'nda[153], Hekatompedon çevresindeki alanda ve kült tabanında, çoğunlukla domuz yavrularının kemikleri bulunmakta ve hayvan buluntularının toplam sayısına göre domuz kemiklerinin oranı yaklaşık %15'te sabittir. Elde edilen diğer arkeolojik veriler (lamba ve *hydria*lar) de incelenince bu buluntu grubunun bu bayram ile ilgili olduğu varsayılmaktadır[154]. Akrokorith'deki

147 Burkert, *a.g.e.,* s. 263.

148 Lukianos*, a.g.e.,* s. 80, 11.4; Sina, *a.g.m.* s. 41-42.

149 Evans, *a.g.m.* s. 242.

150 Kent içerisinde ya da kent merkezinden uzakta yamaçta yer alan ve sade bir yapılaşmaya sahip olan bu alanları özellikle kadınlardan oluşan bir topluluğa ve zengin adaklara sahiptir. Bkz. Bulba, M. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terrakotta Buluntular", *Cedrus VII*, 2019c, s. 124, dn.3.

151 Burkert, *a.g.e.,* s. 284.

152 Bevan, *a.g.e*., s. 70 Maurizio, *a.g.e*., s. 158. Bu kutsal alanlar, Akrokorint, Kirene, Knossos Knidos, Ephesus Artemision, Halieis, Isthmia ve Kalapodi'dir. Bkz., Bevan, *a.g.e*., s. 70.

153 Artemis Kutsal Alanı buluntuları, MÖ 7. yüzyılda Artemision'da birden fazla tanrıçanın var olduğunu göstermektedir. Bkz. Yazıcı ve Üreten, *a.g.m.,* s. 472-473.

154 Forstenpointner, G. "Demeter im Artemision?, Der Kosmos der Artemis Von Ephesos", *Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriftenband 37*, 2001, s. 71.

tapınak çukurundan domuz kemikleri ve bir *terrakotta* domuz figürini ve Knidos kutsal alanında aynı odada domuz kemikleri ve mermer domuzlara rastlanmıştır[155]. Kaunos kutsal alanında yapılan çalışmalar neticesinde ocak içerisinde bol miktarda domuz kemiği bulunmuştur[156]. Girit'teki Kommos'ta, Tapınak C'de, Klasik ve Hellenistik dönemlere ait dış sunağın içindeki, yemek odası, *hestiatorion* olarak hizmet verdiği anlaşılan ocaklarda domuz kemiklerinde kademeli bir artış vardır. Priene kutsal alanındaki ev görünümlü tapınağın sadece tanrıçanın değil, ritüel için bir araya gelen kadınların ve Persephone'nin de evi olduğu düşünülmektedir. Tapınaktaki kemik buluntularından buraya gelen kadınların tanrıçaya domuz sunduklarına inanılmaktadır[157]. Eretria'da da Apollon tapınağının önündeki pişirme ocaklarında domuz, koyun, keçi ve köpek kemikleri ile birlikte bulunmuştur[158]. Görsel buluntulardan belki de en güzeli Demeter'in dadısı olduğu düşünülen Baubo (Iambe) [159] adlı bir kadının bir domuzun sırtında tasvir edildiği pişmiş toprak figürinidir (Şekil 10)[160].

Tanrıçaya domuz kurbanı sunulması geleneği görüldüğü gibi Hellas'ta oldukça yaygındır ve tanrıçanın kutsal alanlarına bereketle bağlantılı olarak *terrakotta* domuz figürinlerinin diğer *hydria* taşıyan *hydrophoros* (kadın figürinler)ve *terrakotta* minyatür *hydria*lar ile birlikte adak olarak bırakılmış olduğu bilinmektedir ve bu figürinlerin canlı kurbanlar yerine adak sunumu olarak hizmet ettikleri ya da çocuk oyuncakları olarak kullanıldıkları düşünülmektedir[161]. Bu domuz figürinlerinden Boeotia'daki MÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir domuz heykelciği türünün belki de en güzel örneğidir. Priene kutsal alanında bulunan ve tanrıçalarla ilgili *terrakotta* figürinlerinden biri, tanrıçanın en önemli kurban hayvanı olan domuza (Şekil 11-12)

155 Bevan, *a.g.e.*, s. 72.

156 Alpagut, A. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler", (Eds. M. Doyran, B. Özen, Kleine, U. Çörtük ve S. Özen), *Uluslararası 'Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri' Sempozyumu* (25-28 Haziran 2014), İzmir 2017, s. 15-18. Bulba, M. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kült Uygulamaları", *Mediterranean Journal of Humanities IX*/1, 2019a, s. 65-66.

157 Schipporeit, S. T. "Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien", S. T. Schipporeit (ed.), *Byzas 16*, İstanbul, Ege Yayınları, 2013, s. 177.

158 Ekroth, G. "Meat in ancient Greece: sacrificial, sacred or secular?", *Food and History,* vol. 5, 1, 2007, s. 262.

159 *Demeter İlahisi*'nde bu kadın, Demeter'in, kızını ararken Eleusis kraliyet ailesinin hizmetkârları olarak geçmektedir. Bu kadın tanrıçayı neşelendirmeyi başarır. Bkz. İlahi 2 [Demeter'e] 195–204). Ayrıca bkz. Maurizio, *a.g.e.*, s. 159-160.

160 Yaklaşık MÖ 1. yüzyıla tarihlenen buluntu Berlin/Antikensammlung, Staatliche Müzesi'nde, ART450592 no ile sergilenmektedir. Bkz. Maurizio, *a.g.e.*, s. 158.

161 Bulba, 2019b: 220.

aittir[162]. Tekil *terrakotta* domuzlar, Knidos ve Eleusis Demeter kutsal alanlarında da bulunmuştur[163]. Domuz figürinlerinin kutsal alana bırakılma amacının daha kalıcı bir anı bırakmak ya da kurban edilen gerçek domuzların yerine kullanılması olduğuna inanılmaktadır[164]. Ayrıca, Sparta'daki İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu düşünülen bir yazıtta, "*χοιρίδιον"* adı verilen iki yavru domuzun Demeter'e adandığı belirtiliyor[165].

Domuzun başka tanrı(ça)lara kurban edildiği de bilinmektedir. Bir kriz ve tehlike durumuna bir yanıt olarak görülebilen kurban, zorlukları gidermek ve sorundan kurtulmak için daha büyük bir varlığın yakılmasına işaret etmektedir. Örneğin, Ksenophon, ordusuna ödeme yapmak için parası kalmadığında *Zeus Meilichios* adına domuz yavrularını yakmış ve aynı gün parası gelmiştir. Muhtemelen, yakılan miktar ilahi müdahalenin ölçeğini artırmak içindi, çünkü şimdi kurbanın tamamı veya en azından önemli bir kısmı dumana dönüşmüştür. Nitekim yıkımın kendisi esas olarak istenen şey olabilir, yani, öfkeyle yok etme, istenmeyen bir şeyi insanların dünyasından uzaklaştırabilir[166]. Homeros'un *"Odysseia"* adlı eserinde kahraman Odysseus'un eve döndüğünde taliplerden intikam alıp Poseidon'a yaban domuzu kurban etmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. "*Eve vardığında bu taliplerden intikamını alacaksın… iyi yapılmış bir kürek almalı ve onu sürekli taşımalısın…bir yolcu seninle karşılaşacak ve omzunda taşıdığın şeyin bir savurma küreği olması gerektiğini söyleyecek; bunun üzerine küreği yere saplamalı ve Poseidon'a bir koç, bir boğa ve bir yaban domuzu kurban etmelisin*." [167]. Pausanias, "*Yunanistan'ın Tasviri/Tanımı*" adlı eserinde, Apollon adına düzenlenen festivalde domuz kurban edildiğinden bahsetmektedir: "*Lycaeus Dağının doğu tarafında Parrhasian lakaplı Apollon'un bir tapınağı vardır…. Her yıl tanrının onuruna bir festival düzenlerler ve pazar yerinde Apollon Yardımcısı'na bir yaban domuzu kurban ederler… Parrhasian Apollon'un tapınağına götürürler; uyluk kemiklerini kesip yakarlar ve ayrıca kurbanın etini de oracıkta yerler.*"[168] Yazar ayrıca, Hellenistik Tegea ve Pergamon kentlerinden sırasıyla Athena ve Dionysos için domuzun adak nesnesi olduğuna dair örnekler vermiştir: "*Kentin Athena tapınağında yaşlılıktan çürümüş ve artık tamamen kılsız olan Kalidon domuzunun*

[162] Şekil 14'teki buluntu, Walters Müzesi'de, 48.2450 no ile sergilenmektedir. Pierene'deki buluntu için bkz. Rumscheid, F. *Die Figürlichen Terrakotten von Priene*. Reıchert Verlag Weısbaden , 2006, s. 522 Nr. 358-360 Taf. 150/1-3.

[163] Bulba, M. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terrakotta Buluntular", *Cedrus VII*, 2019c, s.127.

[164] Schipporeit, *a.g.m.,* s. 175.

[165] Pitz, *a.g.e.,* s. 61: .: *[⊥]άματρι θύσει χοιρίδι[α] δ ὐ ο [..?..] | ἄρσεν[α].*

[166] Ekroth, G. "Burnt, cooked or raw? Divine and human culinary desires at Greek animal sacrifice", *Transformations in Sacrificial Practices From Antiquity to Modern Times Proceedings of an International Colloquium*, Heidelberg, (Ed. Eftychia Stavrianopoulou, Axel Michaels and ClausAmbos), Berlin, 2006, s. 92.

[167] Homeros, *Odysseia*, XI. 3.

[168] Pausanias, *a.g.e.,* VIII. 38.8.

derisi de diğer önemli adaklar arasındandır."[169] . Ayrıca "*Pergamon'daki Dionysos'a adak olarak sunulanlar arasında demirden yapılmış harika yaban domuzu başları bulunmaktadır.*"[170]. Buluntular üzerinde çalışan Elinor Bevan, Atina Akropolü'nde bulunan iki adet kült sahnesi kabartmasında, Athena için bir domuzun kurban olarak seçilebileceği belirtmektedir[171].

Domuz kurbanı aynı zamanda cenaze törenlerinde de uygulanan bir gelenektir. Homeros'un "*Iliada*" destanında Patroklos için cenaze töreninde yas tutanlar, üzüntü içinde ağlayarak ve intikam yemini ederek cesedin etrafında üç kez döndükten sonra, birçok inek, koyun, keçi ve domuzu kurban etmiş ve kadehlerden dökülen kanlar ölü adamın her tarafına akıtılmıştır[172]. Cenaze töreninde domuz kurbanı geleneği Mykenai Dönemi Atina kentinde yapılan çalışmalarda netlik kazanmıştır. Bir oda mezarının buluntuları arasındaki domuz kemikleri ve kurban ateşinin bir cenaze törenine ait olduğunu düşündürmektedir[173]. Domuz kurbanı ayrıca savaşçıların "aldatmama yemini" sırasında kullandıkları hayvanlar arasındadır. Nitekim Ksenophon, *Ἀνάβασις* (*Anábasis*) adlı eserinde, Hellen ve Pers askerlerinin birbirlerine ihanet etmeyeceklerine ve müttefik olacaklarına dair yemin ettiklerini ve bu yeminleri, bir boğa, bir yaban domuzu ve bir koçu bir kalkanın üzerine kurban ettiklerini ifade etmektedir.[174].

2.2. Hellen Arınma Ritüellerinde Domuz

Hellen dini ritüellerinde arınma, kutsal alanlara girişten önce yerine getirilmesi zorunlu bir uygulamadır. Arınmanın iki temel ögesi vardır: biri suyla fiziksel temizlik, diğeri ise kurbanla gerçekleştirilen ruhsal arınmadır. Özellikle kamuya ait görevler üstlenen bireylerin, törensel temizlikten geçmeden görev icra etmeleri yasaktır[175]. Hellen mitolojisinde, domuz, adak olarak hizmet ettiği kadar arınma ritüellerinde bir araç konumuna da sahiptir. Hellen arınma ritüellerinde özellikle domuz yavrularının sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir[176]. Tapınaklar ve kamusal alanlar, boğazları kesilen ve kanı akıtılan, belki de kanın temizlenecek alana serpilmesiyle ve daha sonra kirliliğin atılması için yakılan domuz yavruları kullanılarak düzenli olarak temizlenirdi[177]. Arınma ritüellerinde yavru domuzların önemine işaret eden buluntulardan Thyateira'da MÖ 2. yüzyıla tarihlenen bir belge,

169 Pausanias, *a.g.e.,* VIII. 47.2.
170 Pausanias, *a.g.e.,* X.18.6.
171 Bevan, *a.g.e.*, s. 70.
172 Burkert, *a.g.e.,* s. 49.
173 Mackinnon, *a.g.m.,* s. 217.
174 Ksenophon, *Anabasis*, (çev. Oğuz Yarlıgaş), Kabalcı Yayınevi İstanbul 2011, 2.2.8-9.
175 Burkert, W. *Greek Religion. Harvard University Press. 1985,* s. 286.
176 Johnston, *a.g.m.*, s. 219; Ekroth, G. "Animal Sacrifice in Anriquity", *The Oxford Handbook of Ancient Animals* (Oxford Handbooks in Classics and Ancient History), (Ed. G.L. Campbell), Oxford, 2014, s. 327-336.
177 Ekroth, *a.g.m.,* s. 327-328.

yavru domuzun arınmadaki önemi açıkça görülmektedir: "*Bir fahişe, epimenioi makamını elinde bulunduran neopoioi'nin huzurunda bir domuz yavrusuyla kendini tamamen arındırdıktan sonra sığınağa girebilir*"[178]. Ancak tapınaklarda ve kutsal alanlarda erkek otoritesi daha güçlü olduğundan kadınların kurban törenlerine katılımı ve adak sunumları sınırlıdır. Örneğin, Thasos'ta 5.yy. ortalarında Herakles tapınağının girişinde şöyle yazılmıştır: "*Thasos'ta Herakles için kadınların ritüellere katılması ve bir keçi ya da domuz yavrusu sunmaları uygun değildir"*[179]. Bu bağlamda, genelde erkeklerin katılımı ile gerçekleşen kurban kanı ile arınma ritüllerinde bir suçlunun en büyük kazancı toplumdan dışlanmış halinin ortadan kalkmasıydı[180]. Kan dökme, arınma için sık kullanılan yöntemlerdendi. Hellen toplumunda domuz kanı[181] arınma ritüellerinde sıklıkla tercih edilmiştir. Örneğin, meclis toplanmadan önce *peristiarchoi* (özel memur) meydana domuzları taşır, boğazlarını keser, kanını oturulan yerlere fışkırtarak, cinsel organını kesip, fırlatırdı[182]. Bir diğer sebep ise kişinin suçtan arınması içindir. Nitekim büyücü olarak da tanınan Kirke yanına sığınan iki genç aşığı, günahlarından arındırmak için, genç bir dişi domuzun kanını kullanmıştır[183]. Kan davasından arınma konusunda ise Apollon ve Orestes örneği Hellen mitolojisinin en güzel örneği sayılmalıdır. Bu örnek, domuz kanının, katilin döktüğü kanın kefareti olduğunu göstermektedir[184]. Nitekim Orestes annesini öldürme talimatını tanrı Apollon'dan almıştır ve bu cinayet sonrasında onun tarafından da bir domuz kurban edilip onun kanı ile arındırılmıştır. Bu efsane, kan ile arınmada yerel arınma ritüellerine emsal teşkil etmiştir[185]. Atina'da şarap tanrısı Dionysos onuruna düzenlenen birkaç festivalden biri olan *Anthesteria Festivali*[186] boyunca kenti terk eden Orestes'in ortaya çıktığı düşünülmekte, Apollon'un Orestes'i

178 *"a χοιρίδιον is used as purifi catory animal: ἑταίρα π ε[ρικαθ]αραμένη χοιριδίωι | ἐνώπιον [τῶν ἐπ]ιμηνιευόντων | νεωποιῶν*" Pitz, *a.g.e.,* s. 61.

179 Cole, S. G. *Landscapes, Gender and Ritual Space The Ancient Greek Experience*, University of California Press, 2004, s. 100-102.

180 Farnell, *a.g.e.,* s. 68 vd.; Zaidman, L. B. "Pandora's daughters and rituals in Grecian cities". In P. Schmitt-Pantel (ed.), *A History of Women*. Volume I. From ancient goddesses to Christian saints Harvard, 1992, s. 338-339; Osborne, R. "Women and Sacrifice in Classical Greece", *The Classical Quarterly*, 43(2), 1993, s. 395.

181 Kan ile arınma, Hellenlere, Batı Semitik toplumlardan geçtiği düşünülmektedir. Bkz., Johnston, S. I. *Ancient Greek Divination*. Blackwell Publishing, 2008, s. 41.

182 Burkert, *a.g.e.,* s. 108; Parker, R. *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Clarendon Press, Oxford, 1996, s. 21.

183 Graves, *a.g.e.,* s. 797.

184 Bates, W. N. "The Purification of Orestes", *American Journal of Archaeology*, 15(4), 1991, s. 460-461.

185 Bates, *a.g.m.*, s. 459; Parker H. W. ve Wormell, D. E. W. *The Delphic Oracle* Vol.1. The History, Blackwell Publishing, Oxford, 1956, s. 303.

186 Hornblower- S. ve Spawforth, A. (ed.) *The Oxford Classical Dictionary* (3rd Edition), Oxford University Press, New York, 1999, s. 101.

arındırdığı sahnelerde domuz arındırılan kişinin başının üzerinde tutulur ve kurbanın kanı direkt başına ve ellerine doğru akar. Böylece kan suçluyu yıkayıp temizler ve saflığını geri kazandırır[187]. MÖ 380-370 yıllarına tarihlenen kırmızı renkli bir krater Apollon'un, Orestes'i arındırırken domuz kanı kullandığını gösteren muhtemelen en güzel buluntudur (Şekil 13)[188]. Tasvirde, Orestes'in arkasında, sağ eliyle Orestes'in başının üstünde bir domuz tutan Apollon duruyor, sol eliyle de küçük bir zeytin ağacını kavrıyor. Sağda ayakta duran ise tanrıça Artemis'tir[189].

İnsan vücudundaki kirden, domuz kanı ve nehir suyu ile yıkanarak arınmak, o esnada düşmanlardan korunmak için önemlidir. Günahlardan arınmak için Hellas'taki en yaygın yöntem, bir domuz kurban etmek ve kurbanın kanını içtiği sırada bir akarsuda yıkanmak, görünüşünü değiştirmek için saçlarını kesmek ve bir yıl süre ile sürgüne giderek bu şekilde intikam arzusu ile yanan ruhtan kurtulmak şeklindeydi. Kişi bu şekilde günahlarından arınana kadar, çevresi tarafından uğursuz biri olarak gösterilmekteydi. Bu süre içerisinde kendileri de aynı gazaba uğrayacaklarından korktukları için, hiç kimse onun evine gelmesine ve yiyeceğini paylaşmasına izin vermiyordu[190]. Domuzların kanı, arınma amacıyla din görevlileri ve törene katılanların hepsi tarafından kullanılmıştır. Yukarda bahsi geçen kadınların sınırlı katılımı kavramını burada netleştirelim. Örneğin, Hellanodikai[191] ve Elis'deki Hera Oyunları'[192]ndan sorumlu on altı kadın (ya da genç kız), herhangi bir tören gerçekleştirebilmeleri için bir domuzla arınmak zorundaydılar. Arınma uygun bir domuz yavrusunun kurban edilmesi veya su ile gerçekleştirilebilirdi[193]. Oyunlara katılan genç kızlar, Tanrıça'nın öfkesini domuz kanı ile yatıştırıp, akarsularda yıkanarak kendilerini de günahlardan arındırırlardı[194]. Pausanias, "*Yunanistan'ın Tasviri/Tanımı*" adlı eserinde Elis bölgesindeki arınma ritüellerindeki bu kadınlar ile ilgili şu bilgiyi verir: "*Her ne zaman ki, ister Elisli on altı kadın, isterse de Hellanodikai (Olimpiyat oyunlarının yargıçları) bir görev üstlenmişlerse, öncelikle uygun bir*

187 Burkert, *a.g.e.,* s. 107, 302.

188 Eumenides Ressamı tarafından yapılmış Apulian kırmızı figürlü çan krater Louvre Müzesi'nde 710 no ile sergilenmektedir. Şekil için bkz., Bates, *a.g.m.,* s. 460 ve Isler-Kerényi, C. "Oreste nella ceramografia greca", *Dionysus ex machina VII*, 2016, s. 199, fig. 9.

189 Bates, *a.g.m.,* s. 460.

190 Graves, *a.g.e.,* s. 576- 580.

191 Bu kadınlar, *Olimpiyat Oyunları, Nemea Oyunları* ve *Asklepion Oyunları*'nda "baş yargıç unvan"ı ile oyunları denetleyen kişilerdir. Bkz., Kyle, D. G. "Olympics and Others", *The Classical Review*, Vol. 55, No. 2, 2005, s. 603.

192 Hera'ya atfedilen oyunlar, Olimpiyat Oyunları'nın başlamasından bir gün önce düzenlenmekteydi. Bu yarışlar, Hera'nın başrahibesi olmak için genç kızların katıldığı koşu müsabakasından oluşmaktaydı. Bkz. Graves, *a.g.e.,* s. 547.

193 Cole, *a.g.e.,* s. 137.

194 Graves, *a.g.e.,* s. 547.

domuz ile arınma ve su ile yıkanma (temizlik) yapmadıkça o görevi yerine getirmezler. Bu arınma işlemi onlar için Pieria pınarında gerçekleştirilir. Olimpia'dan Elis'e uzanan ovadan gelen kişi, Pieria pınarına ulaşır"[195] . Bu metin ritüele başlayacak on altı kadının öncelikle uygun bir domuz eti ile arınma ve su ile yıkanma (temizlik) yapmadıkça o görevi yerine getiremeyeceklerini vurgulamaktadır. Bu arınma ritüellerinin ise Olympia'dan Elis'e giden yoldaki Pieria pınarında gerçekleştiği de açıktır. Burada, domuzun yalnızca kurban sunularında değil, aynı zamanda ritüel temizlik ve ruhsal geçiş törenlerinde de aktif bir unsur olarak yer aldığını gösterir.

Domuzun arınma ritüellerinde kadınlarla birlikte kurban edildiği bir diğeri *Eleusis Gizemleri* gibi tarım-tanrıçalarına (Demeter ve Persephone) adanmış kültlerdir. Burada domuzlar hem kurban hem de arınma unsuru olarak önemli bir yer tutar[196]. Domuzların Eleusis törenlerinde kurban edilmesi, aslında onları adayanların arınması demektir[197]. Atina'da başlayan törenlerin ilk evresi, sorumlu Eleusis yetkililerinin, katılanları Peiraeus limanında kendilerini ve kurbanlık domuzlarını yıkamalarını söylemeleridir[198]. *Eleusis Gizemleri*'nde, katılımcılar ilk aşamada *ἀγνεία* (sağaltıcı arınma) sürecinden geçer. Bu arınma süreci içinde en dikkat çekici uygulama, katılımcıların küçük bir domuz yavrusu eşliğinde denize gitmeleri ve orada hem kendilerini hem de hayvanı yıkamalarıdır. Bu uygulama, domuzun yalnızca kurban edilecek bir varlık değil, aynı zamanda bireyin dünyevi kirlerini taşıyan bir arınma aracı olduğunu da gösterir. Arınmanın ardından domuzlar genellikle kurban edilirdi. Bu süreç, bedensel ve ruhsal düzeyde bir geçiş anlamına geliyordu: sıradan yaşamdan gizemlere katılabilecek saflık düzeyine ulaşmak. Bu bakımdan Eleusis törenlerindeki kurbanlık hayvanının bireysel olarak inisiyeye (kabul törenine) atanması, yani herkesin kendi kurbanlık domuzunu sağlaması gerektiği "gizemli kurbanı", "normal" kurban törenlerinden farklı kılmaktaydı. Nitekim domuzun tören öncesinde temiz olması gerektiği ve domuzu getiren kişinin yerine ölüme onu teslim ettiği ve bir canın bir canla değiştirildiği bilinmektedir[199]. Bu ritüellere ait bilgilerden ilki Eleusis kentindeki Telesterion (Demeter Tapınağı) kutsal alanından gelmektedir. Buradaki inisiyasyonun amacı Eleusis'e giden yoldur ve kutsal gecede büyük inisiyasyon odasında nelerin

[195] Pausanias, *a.g.e., V. 16.8:" ὁπόσα δὲ ἢ ταῖς ἑκκαίδεκα γυναιξὶν ἢ τοῖς ἑλλανοδικοῖς Ἠλείων δρᾶν καθέστηκεν, οὐ πρότερον δρῶσι πρὶν ἢ χοίρῳ τε ἐπιτηδείῳ πρὸς καθαρμὸν καὶ ὕδατι ἀποκαθήρωνται. γίνεται δέ σφισιν ἐπὶ κρήνῃ Πιέρᾳ τὰ καθάρσια· ἐκ δὲ Ὀλυμπίας τὴν πεδιάδα ἐς Ἦλιν ἐρχομένῳ, πρὸς τὴν πηγὴν τὴν Πιέραν ἀφικέσθαι ἔστι.".* Ayrıca bkz., Graves, *a.g.e.,* s. 544.

[196] Burkert, a.*g.e.,* s. 286.

[197] Karl, *a.g.e.,* s. 55 vd.

[198] Keller, *a.g.m.,* s. 51; Maurizio, *a.g.e.*, s. 160.

[199] Burkert, *a.g.e*., s. 286-287.

gerçekleştiğini görmektir. Bu toplu törende domuz kurbanı ve *thronosis*[200] ritüeli bireylerin arınmasına aittir[201]. Arınma ritüellerinde kullanılan adak eşyaları arasında domuz figürinleri olduğu bilinmektedir. Örneğin, Tiryns'de bulunan domuzlu kadın adak heykelcikleri bir arınma ayinini göstermektedir[202]. Thasos'ta bulunan bir boğa, koç ve yaban domuzundan oluşmakta olan *trittoia* (üç kurbanın kurban edilmesi) buluntusunun dikkatlice parçalanmış halleri ve alana yerleştirilme durumları göz önüne alınınca buluntunun yemin veya arınma ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir[203]. Genellikle kızları temsil eden birçok pişmiş topraktan domuz yavrusu figürinleri Sicilya ve Peleponnesos'taki kutsal alanlarda da bulunmuştur. Tiryns kralı Proitos'un efsanevi kızlarının, inisiyasyonlarının sonunda bu domuzların kanıyla arındırıldıkları bilinmekte ve bu arınma ritüelinin ergenlikle bir bağlantısının olması da çok mümkündür[204]. Bremmer, bu ritüellerdeki kurbanların genellikle kurbandan sonra kirliliği uzaklaştırmak için dışarı atılan domuz yavruları olduğu ve bu yavruların bazen ön kurban için yakılarak (*holokost*) kullanıldığını ileri sürmektedir. Bu kurban şekli ile arınma ritüelleri çocukların gençliğe başlamalarının sembolü olarak düzenlemiştir[205]. Burkert, Hellence bir sözcük olan *khoiros* (domuz yavrusu) kelimesinin halk arasında "*kadın cinsel organı*" ile de ilişkilendirildiğini ifade etmektedir[206]. Nitekim bir inanışa göre ise Eleusis'te Demeter kızını ararken bir domuz yavrusu dikkatini çeker. Hayvanı takip ederek girdiği yarıktan tanrıça kızına kavuşur[207]. Bu inanış, domuzun kurban edilmesini yalnızca bereketle değil, aynı zamanda sembolik bir genç kızın fedakârlığıyla da bağlantılı hale getirir. Bu bağlamda, *Thesmophoria Bayram*'nda *megara*lara atılan canlı domuzlar, toprağın verimliliğini artırmanın yanı sıra, erginlenme ritüelleriyle de ilişkilendirilmelidir. Böylece domuz hem doğurganlığın hem de toplumsal dönüşümün bir aracı olarak

---

200 Platon, "*Εὐθύδημος*" (Euthydemus) adlı eserinde bu terimi şöyle açıklar*: " inisiyenin bir tahtta oturduğu ve inisiyatörlerin onun etrafında çılgınca ve kafa karıştırıcı bir şekilde dans ettiği bir inisiyasyon ritüeli".* Bkz., Platon *Euthydemus* (çev. B.Jowett), 2013, s. 277d; Edmonds, Radcliffe G. "To Sit in Solemn Silence? Thronosis in Ritual, Myth, and Iconography", *American Journal of Philology* 127,3, 2006, s. 2.

201 Burkert, W. *Homo Necans, The anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth*. University of California Press, 1983, s. 273.

202 Burkert, W. *Greek Religion*. Harvard University Press, 1985, s. 171.

203 Ekroth, G. "Bare Bones: Zooarchaeology and Greek Sacrifice", *Animal Sacrifice In the Ancient Greek World* (Eds. Sarah Hitch and Ian Rutherford). Cambridge University Press, 2017, s. 22.

204 Bremmer, *a.g.e.,* s. 3.

205 Bremmer, *a.g.e.,* s. 11-12.

206 Burkert, W. *Homo Necans, The anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth*. University of California Press, 1983, s. 284. Ayrıca bkz., Johnston, *a.g.m.,* s. 230.

207 Graves, *a.g.e.,* s. 99; Çaykara, E. "Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria". *M. Darga, Anadolu'da Kadın – Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 299; Işık, *a.g.m.,* s. x.

düşünülebilir[208]. Nitekim bu hayvan yalnızca tarımsal bir nüfusta barındırılabilir ve yetiştirilebilirdi[209].

Sonuç

Hellen mitolojisindeki anlatılar, yaban domuzunu güçlü, öfkeli ve tehlikeli bir av hayvanı olarak betimlemektedir. Domuzun gücü ve sert savunması nedeniyle, onu öldürmek avcının ya da kahramanın becerisini kanıtlamıştır. Bu bağlamda, domuz figürü, savaşın çılgın ve dizginlenemez doğasını temsil eden bir metafor olarak kullanılmıştır. Tıpkı bir savaşçının öfkeyle düşmana saldırması gibi domuza saldırmak ve onu öldürmek savaşçı için bir onurdur. Ayrıca domuz, mitolojide dönüşüm sembolü olarak da karşımıza çıkmıştır. Adonis'in domuz tarafından öldürülmesi ve kanından anemon çiçekleri çıkması, domuzun yıkım gücünü doğurganlık ve bereket sembolizmine dönüşmesidir. Hellen mitolojisinde Adonis'in ölüler diyarına gidip, tekrar yeryüzüne dönme figürü bitki örtüsünün ölüp, yeniden dirilişini sembolize etmektedir. Kirke'nin kahraman erkekleri domuza dönüştürmesi ise insanlığın özüne dair bir sınav niteliğindedir: Uygarlık maskesinin ardında yatan içgüdüsel doğa ne kadar bastırılabilir? Bu sahne, domuzun mitolojide yalnızca bereket ya da kurban değil, aynı zamanda bir eşik figürü olduğunu da ortaya koyar. Bu dönüşüm insanla hayvan, akıl ile içgüdü, düzen ile kaos arasındaki geçiş noktasını sembolize etmektedir. Theseus'un dişi domuzu öldürme mücadelesinde, kahraman aslında medeniyetin kurucusu olarak doğayı ve kaosu temsil eden yaratığı alt eder. Bu, *polis* düzeninin doğaya karşı üstünlüğünü simgeler. Nitekim domuz öldürülüyor ve bu bir toplumsal düzeni kurma, tehdidi yok etme işlevi taşıdığından yıkıcı doğanın evcilleştiğine tanıklık ediyoruz. Domuzun mitolojideki bir diğer sembolü zenginlik ve toplumsal düzendir. Demeter ve Persephone kültü bağlamında tarımsal üretkenliği artırmak ve toprağın verimini kutsamak amacıyla adanan başlıca hayvan evcil domuzdur. Bu bağlamda domuz, yalnızca bir hayvan değil, aynı zamanda tanrı(ça)lar ve insanlar arasında bir bağ kuran aracı bir figür olarak kabul edilmiştir. Bu bağ onun kurban ritüellerindeki kullanımını açıkça göstermektedir. Özellikle yavru domuzlar Hellas'ın çoğu bölgesinde kurban ritüellerinin baş tacı olmuştur.

Hellen arınma ritüellerinde domuz, insanın ve kutsal mekânın üzerindeki kiri taşıyan konumundadır ve ritüel geçişin aracıdır. Domuz ile arınma toplumsal temsiliyetin saflığı ve kişisel manevi dönüşümü veya geçişini sembolize etmektedir. Domuzun saflıkla, arınmayla ve geçişle özdeşleşmesi, onun kültürel imgesinin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Domuz burada ne "kirli" ne de "alçak" bir hayvan olarak değerlendirilir; aksine, kutsal sınırların geçilmesinde dönüştürücü bir aracıdır.

---

[208] Sina, *a.g.m.* s. 43; Johnston, *a.g.m.,* s. 230.

[209] Newberry, P. E. "The Pig and the Cult-Animal of Set, *The Journal of Egyptian Archaeology", 14* (3/4), 1928, s. 2159.

Bu durum, modern literatürde genellikle göz ardı edilen bir sembolik yükü yeniden değerlendirmeye açmaktadır. Domuz, yıkımın, savaşın, dönüşümün, verimliliğin ve saflığın çelişkili sembolü olarak, Hellen mitolojisinde çok yönlü bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu özelliği gerek edebi metinlere gerekse arkeolojik ve epigrafik buluntulara sıklıkla yansımıştır. Bu bağlamda, domuzun mitolojideki yerinden yola çıkarak Hellen dini inanışlarına olan büyük etkisi göz ardı edilemez. Domuzun mitolojideki çok yönlü konumu onu ritüellerin en önemli araçlarından biri olmasına vesile olmuştur. Nitekim Hellen kültürünün temel taşı olan din, ritüellerle hayat bulmuştur.

Bu çalışma, Hellen mitolojisinde ve ritüel pratiğinde domuz figürünün daha önce yeterince dikkate alınmamış çok katmanlı sembolik işlevlerine odaklanarak alan yazınına özgün bir katkı sunmaktadır. Özellikle domuzun yalnızca kurban edilen bir hayvan değil, aynı zamanda kültürel bellek, arınma pratikleri ve ontolojik dönüşüm süreçlerinin etkin bir öznesi olarak değerlendirilmesi, mevcut mitolojik ve ritüel yorumlara yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu yaklaşım hem antik metinlerin hem de arkeolojik ve epigrafik verilerin yorumlanmasında daha bütüncül bir yöntem önererek, domuzun ikonografik ve metinsel temsilleri üzerinden mitolojik sembolizmin dinî, toplumsal ve psikolojik boyutlarının yeniden değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Böylece bu çalışma, Hellen dini pratiklerinde hayvan sembolizmine dair yürütülen araştırmalara önemli bir açılım getirmekte ve domuzun sembolik zenginliğini daha görünür kılmaktadır.

Gelecek çalışmalarda, domuz figürünün yalnızca Hellen kültürüyle sınırlı kalmadan, Roma, Yakın Doğu ve Anadolu inanç sistemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınması, bu hayvanın kültürlerarası sembolik sürekliliğini ve dönüşümünü ortaya koyma açısından verimli olacaktır. Ayrıca ikonografi, mezar ritüelleri ve kırsal ayinlerde domuzun rolüne odaklanan disiplinler arası yaklaşımlar, hayvanların antik toplumlarda taşıdığı çok katmanlı anlamları daha derinlemesine kavramamıza katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

Apollodoros, *The Library*, with an English Translation by Sir James George Frazer, F.B.A., F.R.S. in 2 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1921.

Aristophanes, *Peace*. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr. New York. Random House 1938.

Aristophanes, *Wasps*. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr. New York. Random House 1938.

Aristophanes, *Wealth*. The Complete Greek Drama, vol. 2. Eugene O'Neill, Jr. New York. Random House 1938.

Herodotos, *Histories*, with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press 1920.

Hesiodos, *İşler ve Günler-Tanrıların Doğuşu*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2015.

The Homeric Hymns and Homerica, with an English Translation by Hugh G. Evelyn-White. Homeric Hymns. Cambridge, MA.,Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1914.

Homeros, *Iliada*, çev. A. Erhat ve A. Kadir, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Homeros, *Odysseia*, çev. A. Erhat ve A. Kadir, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Hyginus, *Fabulae*, Mauricius Schmidt (Ed.), Harvard University Library 1872. https://archive.org/details/hyginifabulae00hygigoog/page/n88/mode/2up?q=aprum.

Ksenophon, *Avcılık Sanatı* (çev. Okan Demir), Pinhan Yayıncılık İstanbul 2021.

Ksenophon, *Anabasis*, (çev. Oğuz Yarlıgaş), Kabalcı Yayınevi İstanbul 2011

Lukianos, *Scholia in Lucianum: Diologi Meretricii.* (H. Rabe). Lipsiae: Typis B.G. Teubneri, 1906.

Pausanias, *Periegesis tes Hellados. Description of Greece*, With an Eng. Trans. by W. H. S. Jones, The Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press 1918.

Platon, *Euthydemus* (çev. B.Jowett). 2013 https://www.gutenberg.org/files/1598/1598-h/1598-h.htm.

Platon, *Plato in Twelve Volumes,* Vol. 3 translated by W.R.M. Lamb. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967.

Plutarkhos, *Plutarch's Lives* with an English Translation by. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914.

Ovidius, *Metamorphoses*, with an English Translation by A. S. Kline, 2000. https://www.poetryintranslation.com/klineasovid.php#donation-request.

Strabo, *Geography*, Editors, H.C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M.A., London. George Bell & Sons. Online version at the Perseus Digital Library 1903.

Modern Kaynaklar

Akurgal, Ekrem, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey,* Net Turistik Yayınlar İstanbul 1983.

Alpagut Asuman, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler", *Uluslararası 'Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri' Sempozyumu:* İzmir, 25-28 Haziran 2014, İzmir 2007, s.15-18.

Bammer, Anton, "Neue Grabungen an der Zentralbasis des Artemision von Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien Beiblatt* 58, 1988, s. 1-31.

Bates, William N., "The Purification of Orestes", *American Journal of Archaeology*, 15(4), 1911, s. 459-464. https://www.jstor.org/stable/497183.

Bevan, Elinor, *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and of Other Olympian Deities*, PhD, University of Edinburgh 1985.

Beydiz, M. Gürbüz, *Mitolojden Sanata Hayvan İmgesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 2016.

Blázquez, Jose M., "The Myth of Aphrodite and Adonis in Roman Mosaics of Jordan, Arabia, Antioch, Mauretania Tingitana and Hispania", *JMR 8*, 2015, s. 1-16.

Bremmer, Jan N., "Greek Normative Animal Sacrifice", In D. Ogden (Ed.), *A Companion to Greek Religion*, 2007, s. 132-144.

Bulba, Mustafa, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kült Uygulamaları", *Mediterranean Journal of Humanities IX*/1, 2019a, s. 57-78.

Bulba, Mustafa, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Mimarisi ve İdentifikasyonu", *TÜBA-AR 24*, 2019b, s. 209-236.

Bulba, Mustafa, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terrakotta Buluntular", *Cedrus VII*, 2019c, s. 123-167.

Burkert, Walter, *Homo Necans, The anthropology of ancient Greek sacrificial ritual and myth.* University of California Press 1983. https://archive.org/details/homonecansanthro0000burk_t1x6.

Burkert, Walter, *Greek Religion.* Harvard University Press 1985. https://archive.org/details/greekreligion0000burk/page/12/mode/2up?q=pig.

Burney, C. Fox, *Spirits of the Corn and of the Wild*, The Book of Judges, London 1918.

Calame, Claude, *Myth and History in Ancient Greece: The Symbolic Creation of a Colony*. Princeton University Press, 2003.

Can, Şefik *Klasik Yunan Mitolojisi.* İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.

Cole, Susan Guettel, *Landscapes, Gender and Ritual Space The Ancient Greek Experience*, University of California Press 2004.

Cömert, Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, 3. Baskı, Ankara 2010.

Çaykara, Emine, "Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria", M. *Darga, Anadolu'da Kadın – Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 296-317.

Dodds, Eric R., *The Greeks and the Irrational.* Berkeley: University of California Press 1973. http://ark.cdlib.Org/ark:/13030/ft0x0n99vw/.

Doyran, M., "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Thesmophoria Bayramının İzleri", M. Doyran, B. Özen, U. Çörtük ve S. Özen (eds.), *Basileus – Uluslararası Anadolu'da*

Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu: Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014, Ankara Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 2017, s. 1-14.

Dürüşken, Çiğdem, *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2000.

Edmonds, Radcliffe G., "To Sit in Solemn Silence? Thronosis in Ritual, Myth, and Iconography", *American Journal of Philology* 127, 13, 2006, s. 347-366.

Ekroth, Gunnel, "Burnt, cooked or raw? Divine and human culinary desires at Greek animal sacrifice", *Transformations in Sacrificial Practices From Antiquity to Modern Times Proceedings of an International Colloquium*: Heidelberg, (Ed. Eftychia Stavrianopoulou, Axel Michaels and ClausAmbos) Berlin 2006, s. 87-112.

Ekroth, Gunnel, "Meat in ancient Greece: sacrificial, sacred or secular ?, *Food & History,* vol. 5, 1, 2007, s. 249-272.

Ekroth, Gunnel, "Animal Sacrifice in Anriquity", *The Oxford Handbook of Ancient Animals* (Oxford Handbooks in Classics and Ancient History), (Ed. G.L. Campbell), Oxford 2014, s. 324-354.

Ekroth, Gunnel, "Bare Bones: Zooarchaeology and Greek Sacrifice", *Animal Sacrifice In the Ancient Greek World* (Eds. Sarah Hitch and Ian Rutherford), Cambridge University Press 2017, s. 15-47.

Elderkin, G. Wicker, The Twenty-Sixth Lydian Inscription, *American Journal of Archaeology*, 37(3), 1933, s. 387-396. https://www.jstor.org/stable/498951.

Eliade, Mircea, *The Sacred And The Profane* (çev. W. R. Trask), New York 1957. https://archive.org/details/The-Sacred-And-The-Profane/page/n3/mode/2up?q=greek.

Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul 2010.

Estin, Colette ve Laporte Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev. Musa Eran). Tübitak Yay., Ankara 2010.

Evans, Nancy A., "Sanctuaries, Sacrifices, and the Eleusinian Mysteries", *Numen*, Vol. 49, No. 3, 2002, s. 227-254. http://www.jstor.com/stable/3270542.

Farnell, Lewis, R., *The Cults of Greek States*, Oxford, Clarendon Press 1907.

Foley. Helene P., *The Homeric Hymn to Demeter*. New Jersey: Princeton University Press 1994.

Forstenpointner, Gerhard, Demeter im Artemision?, Der Kosmos der Artemis Von Ephesos, *Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriftenband 37*, 2001, s. 55-71.

Frazer, J. George, *Adonis, Attis, Osiris: Studies in the History of Oriental Religion*, 1907.

https://archive.org/details/frazer-adonis-attis-osiris-907/page/6/mode/2up?q=Adonis.

Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma – Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Dost Kitabevi Yayınları Ankara 2003.

Gençler Güray, Çiğdem, "Erythrai'de Demeter Tapınımı", *Türk Arkeoloji Dergisi (37)* 64, 2018, s. 55-70.

Graves, Robert, *Yunan Mitleri*, (çev. U. Akpur), Say Yayınları İstanbul 2010.

Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü: Hellen ve Roma*, (Çev. S. Tamgüç), Kabalcı Yayınevi İstanbul 2007.

Günaltay, Şemsettin, *Yakın Şark III-Suriye ve Filistin*. TTK Yay. Ankara 1987.

Hornblower, Simon ve Spawforth, Antony, (ed.) *The Oxford Classical Dictionary* (3rd Edition), Oxford University Press, New York (1999).

Isler-Kerényi, Cornelia, "Oreste nella ceramografia greca", *Dionysus ex machina VII*, 2016, s. 183-207.

Işık, Cengiz, "Bir Kaunos Rüyası", M. Doyran, B. Özen, U. Çörtük ve S. Özen (eds.), *Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu*: Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014, Ankara, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 2017, s. VII-XII.

Işık, Zennube ve Kösece, Aysun, "Yunan Mitolojisinde Tasvir Edilen Hayvanların Sembol Bağlamında Değerlendirilmesi", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10(6), 2024, s. 832-840. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14 249930.

Jameson, M. Hamilton, "Sacrifice and Animal Husbandry in Classical Greece", *Whittaker*, 1988, s. 87–119.

Johnston, S. Iles, *Ancient Greek Divination*. Blackwell Publishing 2008.

Johnston, S. I., "Demeter In Hermione: Sacrifice and Ritual Polyvalence", *Arethusa* (45) 2, 2012, s. 211-242. https://www.jstor.org/stable/10.2307/26322731.

Karl, Kerényi, *Eleusis; archetypal image of mother and daughter*. (çev. Ralph Manheim), Bollingen Foundation, Pantheon Books New York 1967.

Keller, M. Lee, "The Eleusinian Mysteries of Demeter and Persephone: Fertility, Sexuality, and Rebirth", *Journal of Feminist Studies in Religion* Vol. 4, No.1, 1988, s. 27-54 https://www.jstor.org/stable/25002068.

Kılıç, Yusuf ve Uncu, Ebru, "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İštar-Aphrodite Örneği)", *History Studies*, (5), 2011, s. 183-201.

Koç, İlker, *Hititler*, Odtü Yayıncılık Ankara 2006.

Kortanoğlu, R. Eser, "Yas", *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları (Ed. Murat Arslan ve Ferit Baz) 2018, s. 529-534.

Kramer, S. Noah, *Tarih Sümer'de Başlar* (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara 1998.

Kroll, J. H., *Sardesi Sikkeleri*, (ed.) Nicholas D. Cahill, The Lydians and their World, 2010. e-catalog. https://sardisexpedition.org/tr/essays/latw-kroll-coins-of-sardis.

Kyle, Donald G., "Olympics and Others", *The Classical Review*, Vol. 55, No. 2, 2005, s. 602-604.

Loraux, Nicole, *The Experiences of Tiresias: The Feminine and the Greek Man.* Princeton University Press 1995.

Luce, S. Bleecker, "Studies of the Exploits of Heracles on Vases", *American Journal of Archaeology, Vol. 28*, No. 3, 1924, s. 296-325 http://www.jstor.com/stable/497747.

MacKinnon, Michael, "Animals, Economics, and Culture in the Athenian Agora: Comparative Zooarchaeological Investigations, *Hesperia*: *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 83,* No. 2, 2014, s. 189-255. https://www.jstor.org/stable/10.2972/hesperia.83.2.0189.

Maurizio, Lisa, *Classical Mythology In Context*, Oxford University Press Oxford 2016.

Moscati, Sabatino, *Fenikeliler*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Ankara 2004.

Newberry, Percy, E., "The Pig and the Cult-Animal of Set", *The Journal of Egyptian Archaeology, 14* (3/4), 1928, s. 211-225. https://www.jstor.org/stable/3854298.

Osborne, Robin, Women and Sacrifice in Classical Greece, *The Classical Quarterly*, 43(2), 1993, s. 392-405. https://www.jstor.org/stable/639178.

Pakkanen, Petra, Beyond Skin-deep: Considering the pig in ancient Greece through the particularities of its skin, *Kernos* 34, 2021, s. 1-34. http://journals.openedition.org/kernos/3870.

Parker, H. William ve Wormell, D. E. W., *The Delphic Oracle* Vol.1. The History, Blackwell Publishing, Oxford 1956.

Parker, Robert, *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Clarendon Press, Oxford 1996.

Pekman, Adnan, *Eskiçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerinde Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no. 1597, 1970.

Penglase, Charles, *Greek Myths and Mesopotamia*. Routledge Press, USA and Canada 2005.

Pitz, Zoé, "Designating Sacrificial Animals in Greek Ritual Norms*", Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 225*, 2023, s. 51–68.

Rumscheid, Frank, *Die Figürlichen Terrakotten von Priene*. Reıchert Verlag Weısbaden 2006.

Sacks, David, *Sacrifice. The Encyclopedia of the Ancient Greek World*. Revised Edition. Revised by Lisa R. Brody. Consultant editor Oswyn Murray. New York 2005.

Salem, Radva, "Animal Sacrifice in Ancient Greece, Bibliographic Essay", *Археология Евразийских Степей 5*, 2020, s. 130-136.https://doi.org/10.24852/2587-6112.2020.5.130.136.

Schipporeit, Seven, T., "Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien", S. T. Schipporeit (ed.), *Byzas 16,* Ege Yayınları İstanbul 2013, s. 143-180.

Sina, Ayşe, "Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 44*, 2004, s. 1 37-52.

Şahin, Nuran, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, Ege Üniversitesi Yayınları İzmir 2013.

Thomson, George, *Tarihöncesi Ege*, (çev. Celal Üster), Payel Yay. İstanbul 1995.

Ünal, Ahmet, *Hitit Devrinde Anadolu II*, İstanbul 2003.

Üreten, Hüseyin, *Neşredilmiş Yazıtlar ışığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Vernant, Jean-P., *The Origins of Greek Thought*. Cornell University Press New York 1982. https://archive.org/details/vdoc.pub_the-origins-of-greek thought/page/56/mode/2up?q=spiritual.

Walbank, M. E. Hoskins, "The Sacred Identity of Ephesos: Foundation Myths of a Roman City by Guy MacLean Rogers", *Phoenix*, 48(1), 1994, s. 89-91 https://www.jstor.org/stable/1192516.

Wiplinger, Gilbert, "Wasserlabyrinth unter Ephesos: Die Stadt Ephesos verfügte bereits seit dem 3. Jh. v. Chr. über ein funktionierendes System von Wasserleitungen", *Antike Welt*, 37(6), 2006, s. 69-77. https://www.jstor.org/stable/44477152.

Wood, J. Turtle, *Discoveries at Ephesus Including the Site and Remains of the Geat Temple of Diana.* Longmans, Green and Co. London 1877.

Yazıcı, G. Alkış ve Üreten, Hüseyin, "Ephesos Antik Kenti'nde İmparatorluk Kültü ve Kült Yapıları", *History Studies*, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12/2, 2020a, s. 655-678.

Yazıcı, G. Alkış ve Üreten, Hüseyin, "Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7(1), 2020b, s. 452-495.

Zaidman, L. Bruit, "Pandora's daughters and rituals in Grecian cities",P. Schmitt-Pantel (ed.), *A History of Women*. Volume I. From ancient goddesses to Christian saints Harvard, 1992, s. 338-376.

Zeitlin, I. Froma, "Cultic Models of the Female: Rites of Dionysus and Demeter", *Arethusa*, vol. 15, no. 1/2. The Johns Hopkins University Press, 1982, s. 129-157.

Ekler

Şekil 1. Bronz Kalidon Domuz heykeli, MÖ 6. yüzyıl sonu

Şekil 2-3. Bir vazo ve lahit üzerinde yaban domuzu avı sahnesi

Şekil 4-5. Bir *lekythos* ve amphora üzerinde Herakles'in iki Amazon seyirci önünde Erymanthian yaban domuzunu avlama sahnesi

Şekil 6. Bir *amphora* üzerinde Theseus'un dişi domuzu öldürdüğü sahne

Şekil 7. Bir sikke üzerinde Androklos'un öldürdüğü yaban domuzu tasviri

Şekil 8. Bir *hydria* üzerinde savaş ve yaban domuzu avı sahneleri

Şekil 9: Adonis'in yaban domuzu tarafından ölümünü tasvir eden heykeli

Şekil 10. Bir domuzun sırtındaki Baubo (Demeter'in Dadısı?)

Şekil 11-12. Boeotia ve Priene'de bulunmuş bir *terrakotta* domuz figürini

Şekil 13. Orestes'in domuz kanı ile arındırılmasını gösteren tasvir

Extended Summary

In ancient cultures, animals played a vital role not only in daily life but also in cosmological beliefs and religious practices. Among these animals, the pig holds a particularly complex and multifaceted position within Hellenic mythology, reflecting a wide spectrum of symbolic meanings that range from fertility and abundance to destruction and death, as well as from ritual purity to symbolic transformation and liminality. This article investigates the symbolic meanings and ritual functions of the pig in ancient Greek myth and

religious practice, with a special focus on how this animal mediates key themes such as life, death, rebirth, and purification within the cultural and religious framework of the ancient Greeks.

The study is structured around several central questions: How did the characteristics and symbolic attributes of the pig evolve within mythological narratives? In what ways was the pig simultaneously connected to concepts of death, fertility, and purification? How did these overlapping associations influence its role in ritual practices? To answer these questions, the article employs an interdisciplinary methodology combining close textual analysis of classical sources with archaeological evidence and comparative perspectives drawn from the history of religions and anthropology. Prominent mythological accounts involving figures such as Adonis, Circe, Theseus, Demeter, and Persephone are examined alongside ritual contexts, particularly focusing on the Eleusinian Mysteries and other purification rites in which pig sacrifices featured prominently.

The research draws extensively on ancient literary and epigraphic sources, as well as archaeological findings related to sacrificial practices, and situates these within the theoretical frameworks proposed by scholars such as James George Frazer, Walter Burkert, Robert Graves, Jan N. Bremmer, Gunnel Ekroth, Lisa Maurizio, and Nancy A. Evans. This scholarly foundation allows for a nuanced interpretation of the pig's multifaceted symbolism and its dynamic role in religious rituals. The article argues that the pig should not be viewed merely as a sacrificial victim or a passive religious object, but rather as a liminal figure embodying the complex transitions between human and animal, civilization and instinct, mortality and renewal. This liminality is especially pronounced in its function as a bearer of ritual impurity and an agent of transformation in purification ceremonies. Moreover, the pig acts as a cultural mediator between mortals and the divine, particularly within the agricultural fertility cults and chthonic worship practices that emphasize the cyclical nature of life and death. Ultimately, this study offers a novel perspective by reassessing the pig as an active and potent symbol within myth and ritual—not only as an object of sacrifice but as a dynamic symbol of ontological transition, cultural memory, and sacred power. This holistic approach advances the understanding of animal symbolism in ancient Greek religion and opens avenues for comparative research across Roman, Anatolian, and Near Eastern traditions, thereby contributing to broader scholarly discussions on symbolic continuity and transformation across cultures.